COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. drs. J. Bookelman
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. drs. M. Keereweer
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. M. Polman
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, september 1995

A. **HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING**
A. Schuurman
september 1992

B. **BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
C. Scheffer
januari 1993

C. **INVENTARISATIE**
C. Scheffer
1992

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Bodem en reliëf
   2.2. *Afwatering*

3. GRONDGEBRUIK
   3.1. Ontginningen en agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Landwegen
   4.2. Wateren
   4.3. *Dijken en kaden*
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
      5.1.1. Functionele ontwikkeling
   5.2. Kernen
      5.2.1. Berkel
         5.2.1.1. Bebouwing
         5.2.1.2. Voorzieningen
      5.2.2. *Rodenrijs*
      5.2.3. Noordeinde
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Berkel en Rodenrijs ligt in het centrum van de provincie Zuid-Holland. In het kader van het M.I.P. is zij ingedeeld in de regio Delf- en Schieland (zie figuren 1 en 1a).
De gemeente grenst aan Pijnacker (westen), Zoetermeer (noorden), Bleiswijk (noordoosten), Bergschenhoek (zuidoosten) en Rotterdam (zuiden).

De grenzen berusten op historische, administratieve en landschappelijke gronden. Binnen de huidige grenzen lagen rond 1815 twee gemeenten: Tempel (in het uiterste zuidwesten) en Berkel en Rodenrijs. Beide werden in 1855 samengevoegd.
Sindsdien hebben nog enkele geringe grenswijzigingen plaatsgehad. Rond 1870 werd de grens met Pijnacker verlegd: rond 1867 lag deze langs de dijk van de Polder Oude Leede (zie figuur 2), terwijl nadien deze in een vrijwel rechte lijn ten noorden van de dijk liep. In 1941, toen de buurgemeente Schiebroek in Rotterdam opging, werd de grens met deze gemeente van de Rodenrijse Kade verlegd naar de N 209, de Landscheidingsweg. In de eerste helft van de jaren '70 is deze grenswijziging gedeeltelijk teniet gedaan.
De meest omvangrijke gebiedswijziging kwam echter enkele jaren geleden tot stand, toen de noordelijke punt van de Polder Berkel afgestaan werd aan Zoetermeer. De noordelijke gemeentegrens loopt sindsdien evenwijdig aan de even ten zuiden daarvan gelegen Munnikenweg.

Naast administratieve eigenschappen hebben de grenzen ook een historisch-juridisch en landschappelijk-functioneel karakter. De grenzen met Pijnacker, Bleiswijk en Bergschenhoek berusten nog op de landscheidingen van de oude ambachtsheerlijkheden. De oostelijke grens maakt tevens deel uit van de oude Landscheiding tussen de hoogheemraadschappen van Delfland en Schieland. Deze polderdijk is grotendeels afgegraven en dus nog maar beperkt waarneembaar. De overige grenzen, die gesitueerd zijn langs kaden (onder andere de Strikkade bij Pijnacker en de Bovendijk bij Schieveen), poldersloten (de grens met Zoetermeer), vaarten (de Rodenrijsche Vaart en de Boezemvaart in het zuidwesten) en wegen (de Klapwijkse Weg en de N 209). Geen enkele samenhang met het landschap vertoont de grens bij Oude Leede, die midden door de polder loopt, ongeveer zoals deze liep toen de polder nog plas was.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente Berkel en Rodenrijs 14.379 inwoners op een totale oppervlakte van 18,86 km^2. De bevolkingsdichtheid bedraagt 837 inwoners per km^2 landoppervlak.

De gemeente bestaat uit de kernen Berkel, Rodenrijs en Noordeinde. Deze liggen alle aan dezelfde weg. Een duidelijke grens tussen de kernen is dan ook niet aanwezig. Rodenrijs en Berkel hebben na de oorlog hun lintvormige plattegrond verloren door de aanleg van nieuwbouwwijken. De oude kern van Noordeinde is na de Tweede Wereldoorlog in de bebouwde kom van Berkel opgegaan. Sindsdien geldt de benaming Noordeinde voor de lintbebouwing ten noorden van de Berkelse nieuwbouwwijken.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

De bodem van de gemeente Berkel en Rodenrijs bestaat grotendeels uit oude zeeklei, merendeels met een venig karakter. In een tweetal polders liggen jonge-zeekleiafzettingen.

Van 4300-2300 voor Christus (in de periode van het Atlanticum en vroeg-Subboreaal) overstroomde het latere grondgebied van Berkel en Rodenrijs meerdere malen vanuit zee, waarbij op de toenmalige bodem (veen) een laag zware klei afgezet werd.
Na de sluiting van de kustlijn (vorming van de strandwallen) vanaf 2300 voor Christus is op de oude zeeklei veen ontstaan, doordat de ophoping van organisch materiaal (bomen en planten) groter was dan de afbraak. Een doorbraak van de strandwallen bij Monster in de derde eeuw voor Christus leidde tot jonge-zeekleiafzettingen in het noord- en het zuidwesten van de gemeente.
Op plaatsen waar de veenlaag niet door deze jonge zeeklei bedekt werd, is de veenlaag vanaf de late Middeleeuwen door erosie en vervening (zie 3.1. en 3.2.) gedeeltelijk opgeruimd, waardoor rond 1750 Berkel en Rodenrijs voor een belangrijk deel uit door kaden doorsneden waterplassen bestond. In de periode 1767-1855 zijn deze veenplassen drooggelegd, waardoor de bodemlaag, die onder het veen gelegen had, weer aan de oppervlakte kwam: de oude zeeklei, in de gemeente overwegend kalkarm van samenstelling.

De droogmakerijen hadden een moerige (=venige) bovengrond, ontstaan door restveen of uit "meermolm" , dat door de klei is gemengd. Dit meermolm is een mengsel van bij de vervening teruggestorte, voor turfbereiding onbruikbare bovengrond van het veenland, van oeverafslag en van resten van waterplanten en -dieren die op de bodem van de veenplassen bezonken zijn.
In het noorden van de gemeente (de Noordpolder en de Nieuwe Droogmaking) is een deel van deze veenlaag door oxydatie verdwenen of met het ploegen door de zeeklei gemengd. De klei is hier steviger (plaatselijk zavel) dan in het zuiden van de gemeente. In de zuidelijke droogmakerijen (de Nieuwe Rodenrijsche Droogmakerij) heeft de klei zijn moerig karakter behouden. Ook de diepere kleilagen zijn slap (modderklei).

In het noordwesten en in het zuidwesten van de gemeente (in de Voorafsche Polder en de Polder Oudeland) liggen uitlopers van kreekruggen. Deze jonge zeekleisedeimenten zijn plaatselijk zavelig van samenstelling. Aan de rand gaan zij langzaam over in klei-op-veen en kleiig veen.

Het huidige landschap kent een beperkt reliëf. De droogmakerijen (4 à 5 m -NAP) liggen aanzienlijk lager dan het onverveende landschap (1,5 tot 3,0 m -NAP). Binnen de polders is sprake van microreliëf. De afzetting van zowel de oude als de jonge zeeklei geschiedde via getijdegeulen, die plaatselijk de veenlaag wegspoelden. Geleidelijk slibden de geulen dicht met klei en zand. Door oxydatie en inklinking van het rond de geulen gelegen venige landschap kwamen de dichtgeslibde kreken boven de veen- en kleikommen te liggen (inversielandschap). Deze hoogteverschillen zijn nog steeds waarneembaar, vooral in de

bovengenoemde jonge-zeekleipolders. In de droogmakerijen zijn de ruggen van beduidend geringere omvang.
Van een eenduidige terreinhelling is geen sprake.

2.2. Afwatering

Berkel en Rodenrijs, bestaande uit de Polder van Berkel, valt onder het hoogheemraadschap Delfland. Het gebiedwatert via een omvangrijk stelsel van wateren (waaronder de Berkelse Zweth), die deel uitmaken van de Schieboezem, in zuidelijke richting uit op de Nieuwe Maas bij Schiedam.
Toen het natuurlijke afwateringssysteem van het veengebied niet langer voldeed vanwege de daling van het maaiveld als gevolg van klink en oxydatie (zie 2.1. en 3.1.), werd in de 15e eeuw windbemaling geïntroduceerd. Een stelsel van boezemwateren werd aangelegd en de Polder Berkel werd als aparte bemalingseenheid ingericht, los van Schieveen (sinds 1457) en Ackersdijk (sinds 1471). Beide polders liggen tussen Berkel en de Schie.
Met de vervening van de polders kregen de molens een andere functie: niet langer ging het erom het land droog te houden, alswel de waterstanden in de plassen te reguleren. Na 1767 werden de plassen met behulp van windmolens drooggemalen.

Het boezemstelsel van Delfland beschikte in het verleden over een te geringe waterbergende capaciteit,waardoor de polders hun overtollig water niet ongelimiteerd konden lozen. Daarom werden in tal van polders zogenaamde bergboezems aangelegd, waar tijdelijk het water kon worden opgeslagen. Wanneer lozing op de Schieboezem weer was toegestaan, moest men in zeer kort tijd zeer veel water opmalen, reden waarom de boezembemaling dikwijls zeer intensief was (meerdere molens en gemalen tegelijk).

De Polder van Berkel bestaat uit een negental polderdelen, inclusief een binnenboezem en een bergboezem. De grote peilverschillen tussen de laagst gelegen polderdelen en de Schieboezem maakt een getrapte bemaling via een tussenboezem noodzakelijk. De niet-verveende polder het Oude Land watert via duikers direct af op de binnenboezem. De Voorafsche Polder en de rond 1850 drooggelegde delen (de Nieuwe Rodenrijsche Droogmakerij, de Nieuwe Droogmaking en Oude Leede) wateren via duikers af op de drie laagstgelegen polderdelen: de Oude Droogmakerij, bestaande uit de Noord-, Zuid- en Westpolders. Deze polderdelen lozen hun water op een binnenboezem (bestaande uit onder meer de Bovenvaart en de Rodenrijse Vaart), die vervolgens door bemalingsinstallaties bij het Berkelse Verlaat op de Berkelse Zweth (de Schieboezem) wordt bemalen.

Tot de tweede helft van de 18e eeuw werd de Polder van Berkel, die toen uit de twee jonge-zeekleipolders (zie 2.1.) en uitgestrekte veenplassen bestond, via vijf molens op de Berkelse Zweth bemalen. Toen de Oude Droogmaking werd gerealiseerd, moest de boezembemaling geïntensiveerd worden. Aan de Zweth werden twee gangen van twee molens aangelegd met drie oude molens en een nieuwe: de nog bestaande ondermolen De Valk uit 1772. De twee andere oude molens sloegen direct uit op de Zweth.
Na de droogmakingen in het midden van de 19e eeuw werd in 1865-66 de binnenboezem uitgebreid met een bergboezem. Tevens werden de twee direct op de Zweth uitslaande molens gesloopt en vervangen door een stoomgemaal. In 1914-15 werd het oude

stoomgemaal vervangen door een nieuw, bestaande uit twee motoren en twee pompen, een voor de binnenboezem en een voor de bergboezem.
Nadat in 1928 de bemaling van de Schieboezem op de Oude Maas sterk verbeterd werd met de ingebruikname van een nieuw boezemgemaal bij de Boonersluis in Maassluis, werden de beide molengangen bij het stoomgemaal, die een hulpfunctie hadden vervuld, overbodig en buiten werking gesteld (1928-29). Het gemaal werd in 1930 gemoderniseerd: een van de stoominstallaties werd vervangen door een dieselmotor. De molens werden gesloopt (in 1939 en 1953), uitgezonderd de reeds eerder genoemde molen De Valk, die overigens niet meer maalvaardig is. Het gemaal, dat de binnenboezem van de Polder Berkel bemaalt, is tegenwoordig uitgerust met een elektro- en een dieselmotor.

De Oude Droogmaking werd in de periode 1767-1777 drooggemaakt en sindsdien drooggehouden door een zevental molens (in de West- en Noordpolders drie, in de Zuidpolder één), die het water op de binnenboezem maalden. In 1865-66 werden de molens in de Noord- en Zuidpolders afgebroken en vervangen door een stoomgemaal (het Benedengemaal) aan de Noordeindseweg. De stoominstallatie werd in 1914 vervangen door een dieselmotor. Recent is nog een elektrisch ondergemaal aan de Munnikenweg in gebruik genomen.
De molendriegang van de Westpolder werd vanaf 1883 bijgestaan door een stoomgemaal aan de Bovenvaart. In 1927 werden de molens buiten gebruik gesteld en het stoomgemaal vervangen door een dieselgemaal. Tegenwoordig wordt de polder drooggehouden door een elektrogemaal.
De Zuidpolder kreeg in 1926/27 een eigen bemalingsinstallatie (dieselgemaal) aan de Rodenrijsche Vaart.

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginningen en agrarisch grondgebruik

De ontginningen in het gebied, in de Middeleeuwen bestaande uit uitgestrekte veengronden (zie 2.1.), vonden plaats vanuit het zuidwesten, vanuit Vlaardingen, met als voornaamste ontginningsas de Schie. De naam Rodenrijs duikt voor het eerst op in het gebied van de Akkerdijkse polder (ten zuidoosten van de Schie), maar verplaatst zich in de late Middeleeuwen naar het huidige terrein. Binnen de gemeente (vanaf begin 12e eeuw) is de ontginning grofweg van zuidwest naar noordoost verlopen: achtereenvolgens Rodenrijs, Berkel en Noordeinde. Swemcoop, tussen Berkel en Noordeinde, is in het midden van de 13e eeuw ontgonnen.
Het gebied werd door de graaf van Holland onder andere aan monniken (de abdij van Egmond) en vrije boeren (Friezen) (zie 5.1.) ter ontginning uitgegeven. Hierbij werd zowel de kavellengte als -breedte nauwkeurig vooraf vastgelegd (= cope-ontginning). De verkaveling vertoonde een regelmatig strokenpatroon, dat liep in noordoost-zuidwestelijke richting. In de Voorafsche Polder en op de veenresten langs de Noordeindscheweg is deze verkaveling nog herkenbaar. Deels gegraven (vaarten langs de Noordeindseweg en de Rodenrijseweg) en deels natuurlijke waterlopen (veenstroompjes als de Oude Lee, de Lede respectievelijk de Stricklede) fungeerden als ontginningsbases.
Langs de assen werden wegen aangelegd en boerderijen gebouwd.
Het gebied werd met akkers (boekweit, gerst en haver) en weiden (koeien, paarden, schapen) ingericht (gemengde bedrijfsvoering). Met de ontwatering van het gebied en door het ploegen trad klink en oxydatie op (daling van het maaiveld) waardoor akkerbouw spoedig in belang terugliep.

Vanaf de late Middeleeuwen tot in de 19e eeuw vonden turfafgravingen plaats, waardoor grote delen van het landbouwareaal verloren gingen (zie 3.2.). De gemeente bestond rond 1750 voor een groot deel uit veenplassen, met langs de polderkaden enkele percelen weidegrond. Alleen de met jonge zeeklei bedekte polders Het Oudeland en Het Kleihoogt (de Voorafsche Polder) werden niet afgegraven. Vele dorpen in de regio, Berkel en Rodenrijs waren hierop geen uitzondering, liepen snel terug in belang en omvang, wanneer de turfwinning verminderde. Voor alternatieve inkomstenbronnen was de basis letterlijk weggegraven.
Om de terugval te keren, werd in een gebied dat vrijwel volledig uitgeveend was en uit omvangrijke veenplassen bestond, tot droogmaking overgegaan, mede omdat dit voor kooplieden een goede investering vormde. In Berkel en Rodenrijs werden de plassen vanaf het midden van de 18e eeuw drooggemalen (zie tabel 1), rationeel verkaveld en bebouwd.

Tabel 1. De drooggemaakte polders binnen de gemeente Berkel en Rodenrijs

Polder	Droog-making
Oude Droogmakerij in de polder Berkel (de Noord-, West- en Zuidpolder)	1774-77
Nieuwe Droogmaking	1844-48
Nieuwe Rodenrijse Droogmakerij	1845-48
Oostmeerpolder	1848
Bergboezem	1854
Polder Oude Leede	1855

De verkaveling in de droogmakerijen was rationeler en regelmatiger dan de Middeleeuwse. Opvallend zijn de vrij korte stroken van ongeveer 50 meter. De verkaveling kreeg een licht gewijzigde richting: in de Noordpolder bijvoorbeeld liep ze oost - west, in plaats van noordoost-zuidwest. In het noordelijk deel van de Nieuwe Droogmaking is in aansluiting op die van de Voorafsche Polder, wel de Middeleeuwse verkavelingsrichting aangehouden.
Na de inpoldering is de verkaveling in de meeste polders licht gewijzigd (samenvoeging van de kavels als gevolg van de introductie van drainage). De situering van de tuinbouw-kassen, die in de 20e eeuw in de polders verrezen, werd weliswaar zo veel mogelijk binnen het verkavelingspatroon gepast, maar leidde dikwijls tot demping van zwetsloten en tot samenvoeging van kavels. Van uitgebreide ruilverkavelingen is nooit sprake geweest, mede omdat de meeste percelen een voor de veeteelt en tuinbouw voldoende omvang hebben. In de Noordpolder, waar na de oorlog opnieuw op akkerbouw werd overgegaan, werden veel kavels tot grotere eenheden samengevoegd.

Binnen de gemeente vond in de 18e en 19e eeuw nog op beperkte schaal akkerbouw plaats. De humusrijke bovenlaag (meermolm, zie 2.1.) van de droogmakerijen was uitermate geschikt voor akkerbouw, onder andere in de Noordpolder. De voornaamste gewassen waren haver, gerst, rogge, tarwe en peulvruchten (bonen); in de 19e eeuw werden hieraan toegevoegd aardappelen, koolzaad en vlas. Het laagje meermolm ging echter door oxydatie (ploegen) verloren, waardoor in de loop van de 19e eeuw steeds meer op veeteelt overgeschakeld moest worden. Ook de landbouwcrisis tijdens het laatste kwart van de 19e eeuw gaf hiertoe aanleiding. Het was sindsdien rendabeler voedergewassen in te voeren, dan ze zelf te verbouwen.
Pas na de oorlog werd in de Noordpolder de akkerbouw (teelt van groenten) weer een voorname bezigheid.

In de eerste helft van de 20e eeuw vond met de opkomst van de tuinbouw een duidelijke intensivering van het grondgebruik plaats. Gunstige factoren voor de bedrijfstak waren onder meer de beschikbaarheid van een vruchtbare bodem, een goede infrastructuur (vaarwater, later ook het spoor en auto(snel)wegen) en de nabijheid van afzetmarkten (Delft en Rotterdam).

In Berkel en Rodenrijs waren rond 1880 reeds enkele zelfstandige tuinbouwbedrijfjes gevestigd, naast de boeren die bij hun veeteelt- of akkerbouwbedrijf ook stukjes tuinbouwgrond beteelden. Komkommers, spinazie en postelein waren in die tijd de voornaamste produkten.
Na de eeuwwisseling trad een aanzienlijke professionalisering op. Het zelfstandig tuinbouwbedrijf nam een grote vlucht. De tuinders vestigden zich voornamelijk op de veenresten en de venige klei (meermolm) aan de randen van de polders langs de vaarten, kaden en dijken, met name aan de Rodenrijseweg, de Noordeindseweg en de Klapwijkseweg. Rodenrijs, met de veiling en het station, werd het tuinbouwcentrum van de gemeente. Vanaf de bedrijven langs de Rodenrijseweg was afvoer per auto of schip naar de veiling vrij eenvoudig.
De teelt onder glas, aanvankelijk glazen bakken, vanaf de tweede helft van de jaren '20 tevens warenhuizen, nam fors toe. Tekenend voor het intensieve karakter van het tuinbouwbedrijf is dat in 1929 reeds 70% van de tuinbouwgronden met glas bedekt was en slechts 30% nog koude-grondteelt was. De warenhuizen, die in toenemende mate kunstmatig verwarmd werden (olie, na de oorlog gas), verdrongen langzaam de onverwarmde glasbakken. Ondanks het grote economische belang was het totale ruimtebeslag zeer beperkt: in 1910 4%, in 1939 10% van het landbouwareaal. De toename van 6% ging geheel ten koste van de oppervlakte weidegrond.
Tot de crisis in de jaren '30 waren komkommers, tomaten en sla de voornaamste produkten. Deze werden veelal in monocultures bedreven, maar toen de grond hierdoor uitgeput raakte en ziektes optraden, moest men op wisselteelt overgaan. De teelt van bloemen (sinds 1928) als rozen, later chrysanten en tulpen (snijbloemen) en potplanten werden in het bouwplan opgenomen, naast groenten als pronkbonen, bospeen, bloemkoos en andijvie.
Van minder belang was de bloembollen- en druiventeelt en een tweetal boomkwekerijen.

Reeds in 1903 werd door Berkelse tuinders een coöperatieve veiling binnen de gemeente Rotterdam opgericht, in 1908-09 verplaatst naar een terrein bij station Rodenrijs (eveneens geopend in 1908). Hier werd in 1929 ook een bloemenveiling gesticht. Het verkoopkartel zorgde voor goede (minimum)prijzen. De aanvoer naar de veiling gebeurde voornamelijk over de weg en het water, de afvoer (onder andere naar Duitsland) vooral per spoor. Bij het spoor werd een haventje aangelegd, in 1926 vergroot (zie 4.2.).
De toenemende kapitalisering van het tuinbouwbedrijf uitte zich verder in de oprichting van kredietinstellingen: de Rooms-Katholieke Coöperatieve Boerenleenbank in 1905 en de neutrale Coöperatieve Boerenleenbank in 1911. Ook de Boaz-bank had een filiaal in de gemeente. Daarnaast werd in 1944 een tuinbouwschool opgericht.

Na de Tweede Wereldoorlog nam het tuinbouwbedrijf verder toe. Nieuwe bedrijven vestigden zich onder meer in de Noordpolder en de jonge-zeekleipolders de Voorafsche Polder en het Oudeland. Het toenemend gebruik van de auto als transportmiddel maakte het niet langer noodzakelijk de kassen langs waterwegen te vestigen. De nieuw aangelegde polderwegen (zie ook 4.1.) namen deze functie over. De teelt in platglazen kassen en op de koude grond verdween steeds meer ten koste van moderne warenhuizen.

Het grootste deel van het landbouwareaal in Berkel en Rodenrijs was en is echter in handen van veeboeren. In de niet-verveende gebieden was dit reeds lang voor 1800 het geval, na

1870 nam ook in de droogmakerijen de veeteelt toe. In de eerste helft van de 20e eeuw was circa 80-85% van de gemeente weideland.
De melkproductie stond voorop. In de 19e eeuw bloeide de boter- en kaasbereiding (onder andere komijnekaas), maar na de agrarische crisis drong ook in het veeteeltbedrijf de modernisering door: de boeren verwerkten de melk steeds minder zelf, maar leverden ze af aan de melkfabrieken in Rotterdam en Zoetermeer. Veel boeren sloten zich aan bij de Consumptie Melk Centrale. Vetweiderij (fokken voor de slacht) is van weinig betekenis. Naast koeien werden verder paarden, pluimvee, varkens en schapen gehouden. In de periode 1880-1910 vond een aanzienlijke groei van het aantal varkens plaats. Nadien stabiliseerde dit zich. De kippenhouderij werd vlak voor de Tweede Wereldoorlog van betekenis. In 1939 werd in Rodenrijs een eierveiling opgericht. Bij het Oostmeer lag een eendenkooi, die echter in 1854 werd opgeruimd, vrijwel gelijktijdig met de drooglegging van het meer.

In de periode 1766-1860 vond door de droogmaking van de veenplassen een grootschalige uitbreiding van het landbouwareaal plaats. De akkerbouw, die in de droogmakerijen uitgeoefend werd, verdween allengs en was bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nog nauwelijks van betekenis (8% van het landbouwareaal). Pas na de oorlog is vooral in de Noordpolder de akkerbouw weer van betekenis geworden. De veeteelt was en is het voornaamste bedrijf (82% van het areaal, vooral in de laaggelegen, in het midden van de 19e eeuw drooggelegde polders en de West- en Zuidpolders), terwijl de tuinbouw, ofschoon zeer arbeids- en kapitaalintensief, relatief weinig ruimte vereist: 10% van de landbouwgronden. De tuinderijen lagen voornamelijk aan de hoger gelegen polderkaden (transport over water) op de veenresten. Vooral na de oorlog is het areaal met kassenteelt aanzienlijk toegenomen, onder andere in de Voorafsche Polder (zavelige jonge zeeklei).

De aanleg van enkele nieuwbouwwijken in de beide kernen Berkel en Rodenrijs en de uitbreiding van het bedrijfsterrein bij de veiling na de Tweede Wereldoorlog zijn verantwoordelijk voor een lichte daling van het totale oppervlakte landbouwgrond binnen de gemeente.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Een belangrijke vorm van niet-agrarisch grondgebruik in Berkel en Rodenrijs van de 15e tot in de 19e eeuw was de turfwinning. De opkomst van de steden in de late Middeleeuwen (onder andere Delft en Rotterdam), waar de vraag naar brandstof voor huishoudelijk en industrieel gebruik snel toenam, gaf een belangrijke impuls. Vooral in de 17e en 18e eeuw was de vervening een omvangrijk bedrijf (Tempel werd tijdens de eerste decennia van de 18e eeuw verveend). Tot ver in de 19e eeuw vonden turfafgravingen plaats.
Omdat de bodem van Berkel en Rodenrijs gedeeltelijk door jonge zeeklei bedekt is, kon niet onbeperkt veen worden gedolven. De randen tussen het niet of nauwelijks verveende gebied (de bovenlanden) en de drooggelegde vervening zijn nog duidelijk in het terrein waarneembaar. Het veen werd aanvankelijk alleen boven de grondwaterspiegel gedolven ("droge vervening"). Hierbij werd de afgegraven bodem aangevuld met bagger. Op deze gronden bleef dus veeteelt mogelijk, akkerbouw niet meer. In de eerste helft van de 16e eeuw ging men over tot "natte vervening". Hierbij werd met behulp van de baggerbeugel ook het veen onder de grondwaterspiegel weggegraven. Smalle stroken

veenland werden uitgespaard om het uitgebaggerde veen te laten drogen (zetwallen of legakkers). Deze brokkelden echter vrij gemakkelijk af. Zo ontstonden uitgestrekte waterplassen met daartussen "drijvende landen": onvergraven veenrestanten waarop bebouwing, wegen en dijken waren gelegen. Deze werden beschermd om de overgebleven landbouwgronden voor overstromingen te behoeden. De veenderijen moesten met een ringdijk worden omgeven (zie 4.3.). Binnen een bepaalde afstand tot de dijken en kaden mocht geen veen weggegraven worden. In zekere zin bleef dus het Middeleeuwse dijkenpatroon bewaard, zij het dat de ontginningsassen ongetwijfeld rechter zijn getrokken, dan ze oorspronkelijk waren.
Tevens werd bepaald dat een wanneer een gebied was uitgeveend, dit weer drooggelegd moest worden om het gebied voor economisch verval (en wateroverlast) te vrijwaren. De droogmaking (zie 3.1.) was dikwijls een rendabele investering. De eventueel nog aanwezige verveningsrestanten (de zetwallen) werden hierbij opgeruimd.

In de waterpartijen, die als gevolg van de vervening ontstaan waren, werd visserij bedreven, veelal als een bijverdienste. Ook de handel in riet en laaghout kwam tot ontwikkeling. Beide activiteiten zijn als gevolg van de droogmaking van de plassen beëindigd.

3.3. Visuele karakteristiek

Het vlakke, laaggelegen polderland (merendeels weilanden) van Berkel en Rodenrijs wordt door de spoordijk en polderdijken (en vaarten) in meerdere delen gesplitst. Opvallend zijn de hoogteverschillen tussen het onverveende landschap (de jonge-zeekleipolders en de ringkade) en de droogmakerijen. Het vroeger geheel open gebied is geleidelijk dichtgeslibd door kassenbouw (kunstmatig verwarmde warenhuizen, vooral in het noorden van de gemeente). Dwars door de gemeente loopt de Noordeindseweg en de Rodenrijseweg. Beide wegen liggen beduidend hoger dan de omringende polders. In het westen van de gemeente is de poldermolen De Valk een oriëntatiepunt. In het centrum, in de bebouwde kom, zijn de kerktorens, met name die van de Rooms-Katholieke kerk, opvallend. Langs de spoorlijn ligt ten noorden van de Rodenrijseweg een bedrijfsterrein met grote loodsen. Aan de horizon is in het zuiden de bebouwing van Rotterdam (Schiebroek) te zien, in het noorden de watertoren van Zoetermeer.

4. INFRASTRUCTUUR

Berkel en Rodenrijs behoorde tot de vele dorpen in het Zuidhollandse centrale polderlandschap, die rond 1800 over vrij gebrekkige infrastructurele voorzieningen beschikten. Het dorp lag vrij geïsoleerd ten opzichte van de omringende ambachten. De (land- en water)wegen waren dikwijls slecht onderhouden zodat een reis een moeizame onderneming was.
Vanaf circa 1850 werd het isolement langzaam opgeheven. De verharding van de landwegen werd verbeterd en de spoorwegen zorgden voor snellere verbindingen met de omgeving. Het toenemend gebruik van de waterwegen voor de afvoer van tuinbouwprodukten (zie 3.1.). heeft ook een gunstig effect gehad.
Een indicatie voor het belang van de verschillende transportmiddelen geven de cijfers betreffende de afvoer van de tuinbouwprodukten. In 1927 geschiedde 70% via het spoor, 15% over de weg en 15% per schip. Na de oorlog nam het belang van het vliegveld Zestienhoven, gelegen direct ten zuiden van de gemeente, voor het transport van de tuinbouwprodukten toe.
Sinds de aanleg van de spoorlijn in 1908 oriënteerde de gemeente zich meer op Rotterdam. Tot die tijd was Delft de stad geweest, waar de bewoners de meeste contacten mee onderhielden.

4.1. Landwegen

Dwars door de gemeente in de richting noord-zuid loopt een weg, achtereenvolgens Noordeindseweg, Herenstraat en Rodenrijseweg genaamd, die de verbinding vormt met Rotterdam en Zoetermeer. De weg is vrijwel volledig bebouwd. Ongeveer in het midden loopt een westwaartse vertakking, de Klapwijkseweg, die naar Pijnacker en Delft leidt. De Nieuwe of Berkelse Weg, aangelegd eind 17e eeuw, verbindt Berkel met Bergschenhoek. Hiermee zijn de voornaamste wegen in de gemeente in de 19e eeuw geschilderd.
Slechts enkele wegen in de gemeente zouden nog van Middeleeuwse oorsprong zijn, onder andere de Oude Weg of Kleihoogt in de Voorafsche Polder. Als gevolg van de turfafgravingen verdwenen veel wegen. Daarentegen werden op de tijdens de vervening aangelegde kaden en dijken (zie 4.3.) nieuwe wegen aangelegd (de Rodenrijseweg en de Noordeindseweg zouden uit deze tijd stammen). Tenslotte zijn een aantal wegen aangelegd in de droogmakerijen, ter ontsluiting. Deze polderwegen zijn dus hooguit twee eeuwen oud. Zo is de Meerweg rond 1860 aangelegd en is op de Bovendijk in 1910 een wegdek gestort. Deze ontsluitingswegen (onder andere de Pastoor Verburghweg in de Voorafsche Polder) beschikten dikwijls over een gebrekkige verharding. De Combinatieweg in de Bergboezem is nog steeds slecht begaanbaar. De Zuid-, Wester- en Noordersingels lopen parallel aan de Rodenrijseweg en de Noordeindseweg. Zij dateren uit de tweede helft van de 19e eeuw en liggen achter de tuinderijen en boerderijen om het transport van de landbouwprodukten te bespoedigen. In de eerste helft van de 20e eeuw zijn er veel (arbeiders)woningen aan deze wegen verrezen.
De (klei-, puin- of zand)wegen hadden tot de tweede helft van de 19e eeuw voornamelijk een lokale functie. Zij waren dikwijls slecht begaanbaar, vooral in natte tijden. In de tweede helft van de 19^{e} eeuw werden de meeste doorgaande wegen van een deugdelijker verharding voorzien. De wegen in de bebouwde kom van Berkel, de Kerkstraat en de Heerenstraat, werden bestraat (1853/54), andere wegen begrind (de Noordeindseweg circa 1870, in 1903-

1905 samen met de Rodenrijseweg voorzien van een paardenpad, een strookje steentjes in het midden van de weg) of van een koolasverharding voorzien (in 1873 de Meerweg, in 1919 de Singels). In de eerste decennia van de 20e eeuw werd de grindverharding van de voornaamste verbindingen vervangen door bestrating (de Meerweg in 1914, het noordelijk gedeelte van de Rodenrijseweg in 1926). Sinds de jaren dertig werden ten behoeve van het gemotoriseerde verkeer de wegen geasfalteerd, hetgeen meestal gebeurde wanneer de provincie Zuid-Holland de wegen in beheer nam: de Noordeindseweg in 1932 en de Klapwijkseweg in 1948.

In het kader van de provinciale wegenplannen werd niet alleen de wegverharding verbeterd, maar werden ook doorgaande verbindingen aangelegd. Rond de Tweede Wereldoorlog (periode 1935-1948) werden provinciale wegen van Berkel naar Bergschenhoek (de Boterdorpscheweg) en van Rodenrijs naar Schiebroek (de Landscheidingsweg) aangelegd. Laatstgenoemde weg ligt gedeeltelijk op de kade die deel uitmaakt van de Landscheiding tussen Delfland en Schieland (zie 4.3.).

Aan de Klapwijkseweg naar Pijnacker en de Nieuweweg naar Bergschenhoek stonden twee tollen. De tol aan de Klapwijkse Weg, het zogenaamde Meerhek (bij de Meerweg) dateerde van 1555 en werd in 1932, toen de weg in provinciehanden overging, opgeheven en verwijderd. De beeldjes die vroeger op het hek stonden staan tegenwoordig in de tuin van het gemeentehuis. Het tolhuis (uit 1875) werd rond 1970 afgebroken.
In het centrum van Berkel stond de tweede tol, ingesteld in 1697 in Bergschenhoek, maar in 1714 verplaatst naar de Kerkweg in Berkel (bij de dorpsschool). In 1847 werd de tol enkele meters verplaatst. Ter gelegenheid hiervan werden een nieuw tolhek en een tolhuis gebouwd. De tol is in 1948, toen de Nieuweweg in provinciaal beheer kwam, opgeheven en verwijderd.

4.2. Wateren

Rond 1800 bestond de gemeente voor het merendeel uit veenplassen. Deze kunstmatige plassen moeten duidelijk onderscheiden worden van de natuurlijk gevormde meren (zoals het eveneens tot de gemeente behorende Oostmeer en het Westmeer). In de 18e en 19^{e} eeuw werden de veenplassen drooggemalen (zie 2.2. en 3.1.). Tijdens de herinrichting van de polders werden de oude weteringen hergraven. Deze vallen op door hun regelmatige beloop, aansluitend bij de kaden en de rationele verkaveling die in de polders tot stand kwam. Voorbeelden hiervan zijn de Rodenrijsche Vaart en de Bovenvaart in het zuiden van de gemeente. De wetering langs de Noordeindsche Weg heeft een enigszins krom beloop, met plaatselijk enkele scherpe bochtjes.
Al de genoemde weteringen hadden een functie als boezemwater voor de afwatering van de polders (zie 2.2.) en als verkeersweg (aan- en afvoer van landbouwprodukten). De meeste kassen werden mede daarom langs de vaarten gesitueerd, vooral tot de Tweede Wereldoorlog. Via het Berkelse Verlaat (uit 1862) staan de weteringen in contact met de Zweth en de Schie. In het verleden moest de lading van grote schepen bij de schutsluis overgeladen worden in kleinere boten. Het verlaat werd echter in 1961 gesloten. In 1992 vond een restauratie plaats.
De bruggen die leidden naar de aan de overzijde van de vaarten gebouwde woningen (met name aan de Rodenrijscheweg) waren meestal beweegbaar (ophaal- of draaibruggen).

Bij het station Rodenrijs, geopend in 1908, was een haventje aangelegd voor de overslag van de tuinbouwprodukten die van de veiling kwamen. De haven werd vanwege het toenemend goederenvervoer in 1926 uitgebreid.

Rond de oude kern van Berkel lag een natuurlijk watertje, de Wildert. Dit vervulde na de droogmaking van het omringende platteland een voorname functie. Het maakte het mogelijk om binnen de bebouwde kom een apart waterpeil te handhaven, zodat er minder klink optrad. De Wildert is in de jaren '70 gedempt. Toen tijdens de "renovatie" van het centrum (zie 5.2.1.) op de bodem een dikke zandlaag werd gestort, verloor het watertje zijn functie.

In 1936 werd op de plaats van de huidige waterzuiveringsinstallatie even ten zuiden van de bebouwde kom van Berkel een openluchtzwembad aangelegd.

4.3. Dijken en kaden

De dijken en kaden in de gemeente Berkel en Rodenrijs zijn aangelegd tijdens de ontginningen (aanvankelijk als bescherming tegen kwelwater uit de hoger gelegen veengronden, later, in de 15e eeuw wanneer windbemaling wordt ingevoerd, om de polders tegen het boezemwater te beschermen) en de verveningsfase (begin 16^{e} eeuw-midden 19^{e} eeuw).
Langs de oostgrens van de gemeente loopt de oude Landscheiding tussen Delfland en Schieland, in de 13e eeuw aangelegd om de nieuw ontgonnen lage landen tegen binnenstromend water van Maas en Merwede te beschermen. De dijk liep tijdens de verveningsfase enkele malen grote schade op, ondanks het verbod binnen een zekere afstand turf af te graven. Na de droogmaking werd de waterstaatkundige functie van de scheiding weer volledig hersteld, maar deze functie is inmiddels grotendeels vervallen. Gedeelten van de kade zijn na de oorlog afgegraven. In 1697 werd op een gedeelte van de waterscheiding een rijweg aangelegd als verbinding tussen Berkel en Bergschenhoek (zie 4.1.).
Tijdens de vervening was de aanleg van ringdijken rond de afgravingen een vereiste (zie 3.2.). De meeste kaden in de gemeente zijn in dit kader aangelegd. Tegenwoordig fungeren ze als waterkeringen rond de droogmakerijen. Veel kaden binnen de gemeente hebben geen verkeersfunctie.
De spoordijk van de Hofpleinlijn (zie 4.4.) is een grondlichaam met een niet-waterstaatkundige oorsprong.

4.4. Spoorwegen

Het dorp Rodenrijs ligt aan de spoorlijn tussen Rotterdam-Hofplein en Den Haag, ook wel de Hofpleinlijn genoemd. De verbinding was het eerste geëlektrificeerde baanvak in Nederland. De lijn, geopend in september 1908, werd geëxploiteerd door de Zuid-Hollandsche Elektrische Spoorwegmaatschappij (opgericht 1899).
De lijn ligt door de gehele gemeente op een dijklichaam, die een belangrijke visuele scheiding vormt (zie 4.3.). Het traject heeft een licht slingerend beloop in noord-noordwestelijke richting. De lijn doorsnijdt de verkavelingen op tamelijk willekeurige wijze, waardoor verbrokkeling optreedt.
De haltes en de lijn zijn nooit een succes geweest. De Hofpleinlijn ondervond veel concurrentie van de spoorverbinding Rotterdam-Delft-Den Haag, die aanzienlijk sneller was. Van de Hofpleinlijn werd daarom voornamelijk gebruik gemaakt voor interlokaal verkeer.

Station Berkel lag aan de Klapwijkseweg, ongunstig gesitueerd ten opzichte van de woonkernen. Het dorp was via het station Rodenrijs sneller te bereiken. Mede daarom werd het station Berkel in 1965 opgeheven.
Het station Rodenrijs (na 1965 Berkel-Rodenrijs) bij de Rodenrijse Weg lag aanzienlijk gunstiger: aan de voornaamste verkeersas van de gemeente, dicht bij de veiling. Het goederenvervoer maakte veel gebruik van het station, dat beschikte over een rangeerterrein. Deze aftakking werd gebruikt voor het transport van tuindersprodukten (aanvoer van grondstoffen, kunstmest, kolen, glas en stro; afvoer van tuinbouwprodukten) afkomstig van de eveneens in 1908 opgerichte groenteveiling. Voor de oorlog betrof het een zijlijntje, na de oorlog werd het uitgebreid met meerdere sporen. Rond 1970 werden de lijnen afgebroken.
Het personenvervoer betrof voornamelijk boeren die naar Rotterdam gingen en handelaren die de veiling bezochten. Tegenwoordig maken vooral forenzen en scholieren gebruik van het boemeltje.

4.5. Nutsvoorzieningen

De gemeente Berkel en Rodenrijs is aangesloten op het Elektriciteits- en Gasbedrijf Delfland te Delft. De gemeente werd in 1913 aangesloten op het toenmalige Gemeente Elektriciteitsbedrijf van Delft.

In 1928 werd de Stichting Drinkwaterleiding De Tien Gemeenten opgericht. Berkel en Rodenrijs maakte hier deel van uit. Het bedrijf was gevestigd te Zoetermeer en betrok water van Wassenaar, Rotterdam en Delft. Even ten noorden van de gemeentegrenzen aan de Stationsstraat in Zoetermeer werd een nog bestaande watertoren gebouwd. De Stichting maakt tegenwoordig deel uit van de NV Duinwaterleidingbedrijf Zuid–Holland.
Op het kerkplein van de Nederlands–Hervormde kerk staat nog een oude uit 1903 daterende dorpspomp.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

Berkel is een veenontginning. De oudste vermeldingen dateren reeds van de 10e eeuw, toen Berkel en Rodenrijs als zelfstandig ambacht ontstond. Permanente vestiging vond echter pas in de late Middeleeuwen plaats. Rodenrijs lag oorspronkelijk ten westen van de huidige plaats in de Akkerdijkse Polder. Na plundering van het dorp in de late Middeleeuwen vestigden de bewoners zich op het huidige grondgebied. De huidige gemeente bestond tot 1800 uit twee ambachtsheerlijkheden: Tempel in het zuidwesten (ontstaan in de tweede helft van de 14e eeuw; viel ongeveer samen met de huidige Zuidpolder) en Berkel en Rodenrijs. De beide heerlijkheden werden in 1855 tot één gemeente samengevoegd.

De gemeente telt een drietal kernen: van noord naar zuid achtereenvolgens Noordeinde, Berkel en Rodenrijs, aan één lange verkeersas (landweg en vaart) gelegen. Aan de verschillende polderkaden en –wegen ligt nog verspreide bebouwing (zie 5.3.).

De bevolkingsontwikkeling in de ambachten weerspiegelt de economische activiteiten (zie 5.1.1.). Vooral de vervening had grote invloed op de bevolkingscijfers. De turfafgravingen, overigens een typische seizoenarbeid, trokken tijdelijk vele werklieden aan. Was echter een gebied grotendeels uitgeveend, dan trokken zij ook weer weg, dikwijls niet meer dan een waterplas achterlatend, waar bewoning en economische activiteiten langzaam afstierven. De ontwikkelingen in Tempel en Berkel en Rodenrijs na 1747 zijn hiervan voorbeelden (tabel 1).

Tabel 1.
De bevolkingsomvang van Berkel en Rodenrijs 1622–1829

jaar	Berkel en Rodenrijs	Tempel
1622	899	
1680	1087	4
1747	1486	11
1795	1129	
1829	1157	

De achteruitgang werd door de drooglegging van de polder Berkel gekeerd (zie 3.1.), waardoor na 1844 een belangrijke bevolkingsgroei optrad. De agrarische crisis van 1883-1894 zorgde echter voor een lichte terugval. De geboorte-overschotten werden door migratie (vertrekoverschot) tenietgedaan. Na 1900, toen de tuinbouw tot ontwikkeling kwam, volgde een omvangrijke groei, veroorzaakt door zowel vestiging van bewoners van buiten de gemeente als door relatief hoge geboortecijfers. Na de aanleg van de spoorlijn en de veiling groeide met name Rodenrijs snel. De geboortecijfers waren zo hoog, dat toen in de periode 1930-1950 de migratie weer een negatief saldo opleverde, de bevolkingsgroei toch doorzette. Na 1950 ontstonden weer vestigingsoverschotten (forensen). Pas de laatste tien jaar wordt de groei enigszins getemperd.

Tabel 2.
De bevolkingsontwikkeling van Berkel en Rodenrijs 1837-1990

jaar	bevolkingsomvang	jaar	bevolkingsomvang
1837	1151	1920	3382
1847	1217	1930	4329
1860	1368	1940	5061
1870	1562	1950	6005
1880	1598	1960	7742
1890	1560	1970	10619
1900	1834	1980	14379
1910	2497	1990	15614

5.1.1. Functionele ontwikkeling

Tot in de eerste helft van de 19e eeuw werd de economie van Berkel en Rodenrijs bepaald door de vervening en haar gevolgen. Rond 1800 werd er nog volop turf gewonnen. De plassen leverden ook op andere wijze werkgelegenheid op. De bevolking hield zich bezig met visvangst (paling) en met de winning van en de handel in riet en laaghout. In de niet-verveende polders (het Oude land en de Voorafsche Polder) werd het veeteeltbedrijf uitgeoefend.
Na 1840 namen de aan de vervening gekoppelde activiteiten allengs af. Het landbouwbedrijf ging het gezicht van de gemeente bepalen, aanvankelijk de veeteelt, sinds de eeuwwisseling de tuinbouw (zie 3.1.). De nijverheid paste zich aan deze ontwikkelingen aan en kwam zelfs tot enige groei. In 1947 werkte 23% van de beroepsbevolking in de industrie, tegen 56% in de landbouw (14% in de akkerbouw en veeteelt en 45% in de tuinbouw). Daarnaast was 15% van de beroepsbevolking werkzaam in de handel- en verkeerssector.
Naast de zuiver lokale nijverheid (de bouw en de productie en verwerking van voedingsmiddelen) kwamen voor de oorlog drie gezichtsbepalende ondernemingen tot ontwikkeling, twee kistenfabrieken en een veevoederfabriek. De fabriek van Hordijk aan de Bonfut startte in 1922 de productie van kisten (verpakking van tuinbouwprodukten). In latere jaren nam men tevens de fabricage van warenhuizen en raamwerken ter hand. De gebroeders Gouweleeuw zetten in 1930 hun timmerbedrijf aan de Noordeindse weg om in een kistenfabriek. Zij produceerden bloemenkisten. De veevoederfabriek annex graanmalerij fa. A. Treurniet is de oudste van de drie genoemde ondernemingen. Deze is ontstaan uit een grutterij uit de eerste helft van de 19e eeuw. Het bedrijf was sinds 1867 gevestigd in een koren- en grutmolen aan de Herenstraat, oorspronkelijk uit 1648. Een nieuwere molen, gebouwd in 1870-1872, is in 1971 gesloopt. Daarentegen is het vooroorlogse fabrieksgebouw, dat de molen verving, nog in gebruik.
Verder leverde de aanleg van verwarmingen in de warenhuizen en kassen werkgelegenheid op.
Naast de molen van Treurniet hebben in de gemeente nog meer korenmolens gestaan. In Noordeinde stond reeds in de tweede helft van de 16e eeuw een molen. Ook ten oosten van het dorp bij de Landscheiding stond reeds vanaf de 17e eeuw een korenmolen, in later tijden de Korenmolen van Buis genoemd. Het gebouw is kort na de oorlog afgebroken.

5.2. Kernen

De dorpen in de gemeente vertoonden een eenvoudige lineaire structuur. Tijdens de ontginning van het gebied in de 12e en 13e eeuw werd vanuit meerdere ontginningsassen (natuurlijke en gegraven wateren) het land in stroken verkaveld. De zwetsloten, die de richting van de kavels aangaven, lagen schuin op de ontginningsas. Langs de vaarten werden wegen aangelegd en boerderijen gebouwd. Deze stonden dus op de kop van de kavels, maar dikwijls enigszins schuin op de wegen.
Na de droogmaking van de polders, toen een gewijzigde verkavelingsrichting tot stand kwam, werd de richting van de bebouwing hieraan aangepast. Aanvankelijk bleef de bebouwing wel geconcentreerd op de veenresten langs de ontginningsassen. Nog steeds is er een beduidend hoogteverschil tussen de woonas en het omringende land. De weg met vaart en bebouwing is minder gedaald en ligt thans als een hooggelegen dijk in het laaggelegen polderlandschap. Na 1850 zijn ook vele boerderijen in de polders zelf verrezen.

Als gevolg van deze ontwikkelingen ontstonden de lintvormige veenontginningsdorpen, waarvan Noordeinde en Rodenrijs voorbeelden waren. Berkel vertoont een enigszins afwijkende structuur, die oppervlakkig aan de voorstraat-kerkringdorpen van de Zuidhollandse eilanden doet denken, maar in feite een rudiment vormt van lineaire ontwikkelingen langs de 'verdronken' weg naar Bergschenhoek. Haaks op de voornaamste ontginnengsas, ter plaatse de Herenstraat geheten, ligt de Kerkstraat, waar de notabelen en middenstand (sinds de tweede helft van de 19e eeuw worden de oude puien vervangen door etalages) woonde. De straat maakt een knik ter hoogte van de Nederlands-Hervormde kerk.
Deze laat-Middeleeuwse structuren heeft de drooglegging overleefd, zij het met enige aanpassingen. Toen de omligggende polders werden drooggemalen en dus het grondwaterniveau aanzienlijk daalde, dreigde ook de bodem onder de kern, bestaande uit (onvergraven) veen, in te zakken. Om het proces van klink te verminderen werd daarom besloten het belangrijkste deel van het oude dorp, de Herenstraat en de Kerkstraat, als een aparte poldereenheid in te richten. Op die wijze kon er een apart waterpeil worden aangehouden, onafhankelijk van dat in de omliggende polders. Hiervoor kon de oude waterloop de Wildert worden gebruikt (zie 4.2.). Het oude centrum ligt ook nu nog iets hoger dan de omringende nieuwbouwwijken.

5.2. Berkel

5.2.1. Bebouwing

Berkel kende in het midden van de 19e eeuw een dorpscentrum, bestaande uit de bebouwing aan de Herenstraat en Kerkstraat, begrensd door de vaart langs de Herenstraat en door de Wildert (zie 5.2.). Dit centrum, gelegen op onvergraven veen, ligt hoger dan het omringende platteland. De oude kerkring vormt het hoogste punt in het dorp.
De Herenstraat was aan de oostzijde vrij dicht bebouwd, doch van een aangesloten lintbebouwing was geen sprake. Bij de T-splitsing met de Kerkstraat was de Herenstraat aan beide zijden bebouwd. Hier stond ook het Raadhuis (zie 5.2.1.1.). Ook aan de Kerkstraat was de lintbebouwing dubbelzijdig, maar hier nam de dichtheid in de richting van de kerk af. Aan de Kerksingel bevonden zich in die tijd de school en de tol (zie 4.1.).

In het derde kwart van de 19e eeuw breidde de bebouwing aan de Rodenrijseweg (in het verlengde van de Herenstraat) zich in zuidelijke richting uit tot bij de Klapwijkseweg, toen nog Leeweg genoemd. Aan de Kerkstraat sloot de lintbebouwing zich tot bij de Nederlands-Hervormde kerk. Aan de huidige Ds. van Koetsveldstraat ten oosten van de Kerksingel verrezen enkele huizen, onder andere de Nederlands-Hervormde pastorie (inmiddels gesloopt).
In het laatste kwart van de 19e eeuw en het eerste decennium van de 20e eeuw breidde de bebouwing zich langs de Noordeindseweg noordwaarts uit. In 1907 werd de Nieuwstraat aangelegd en in de volgende jaren bebouwd (onder andere met het gemeentehuis). Hiermee kwam een tweede as tussen de Kerksingel en de Herenstraat tot stand. Rond 1910 werden aan de Westersingel, de onderweg parallel aan de Herenstraat, de eerste complexjes gebouwd, bestemd voor de landarbeiders die in de tuinbouw hun brood verdienden.
In de jaren '20 en '30 verrezen aan de singel nog enkele complexjes, naast de vrijstaande arbeiders- en tuinderswoningen. De huizen aan de Vogelaarstraat tussen de Westersingel en de Noordeindseweg, dateren eveneens uit deze periode. Ook bij de kruising met de Klapwijkseweg vond enige nieuwbouw plaats, zowel aan de Rodenrijseweg als aan de voormalige Leeweg.

Na de oorlog zijn tussen de Noordeindseweg en de oostelijke gemeentegrens (de Landscheiding) een aantal uitbreidingswijken tot stand gekomen. Hierdoor is het zuidelijke gedeelte van Noordeinde (inclusief de Rooms-Katholieke kerk, zie 5.2.4.) binnen de bebouwde kom van Berkel terecht gekomen. Ten zuiden van de Kerkstraat zijn eveneens twee wijkjes aangelegd, met als zuidelijke grenzen de Klapwijkse- respectievelijk de Boterdorpscheweg. Ook hier is de visuele scheiding tussen de dorpen Rodenrijs en Berkel verloren gegaan. In de genoemde wijkjes liggen de voornaamste publieke voorzieningen, waaronder het gemeentehuis, het politiebureau en het postkantoor (alle aan de Raadhuislaan).

In de jaren '60 en het begin van de jaren '70 is de volledige bebouwing van de oude dorpskern gesloopt ('gerenoveerd') en vervangen door moderne winkels. Een enkel huis is in traditionele stijl herbouwd.

5.2.2. Voorzieningen

De gemeenteraad van Berkel en Rodenrijs is in de loop der tijden verschillende malen van huisvesting gewisseld. Aanvankelijk vergaderde men in het Rechthuis (1773), nu restaurant-cafetaria 't Raedthuys. In 1927-28 werd een nieuw gemeentehuis aan de Nieuwstraat in gebruik genomen. Tegenwoordig is de openbare bibliotheek in dit gebouw gevestigd. In 1976 werd het huidige gemeentehuis aan de Raadhuislaan geopend.

In 1266 zou de oudste kerk van Berkel gebouwd zijn. Van de oorspronkelijke laat-Middeleeuwse parochiekerk aan de Kerksingel resteert slechts de omstreeks 1500 opgetrokken toren. De kerk zelf dateert van 1732. Het 16e-eeuwse koor werd in 1949 afgebroken en vervangen door een nieuw exemplaar.
Bij de kerk ligt een kerkhof, dat reeds voor 1800 in gebruik was. Na de Tweede Wereldoorlog werd een algemene begraafplaats aan de Ds. van Koetsveldstraat geopend. De pastorie stond even oostwaarts aan het Kerklaantje (tegenwoordig de Ds. van Koetsveldstraat). In 1965 werd het uit 1872 daterende gebouw afgebroken.

De Remonstrantse Gemeente beschikte van 1650 tot 1864 over een kerk aan de Kerkstraat. Het gebouw werd omstreeks 1925 afgebroken.
Van 1905-1971 maakte de Gereformeerde gemeente gebruik van een godshuis op de hoek van de Noordeindseweg en de Oranjeweg. De kerk werd in laatstgenoemd jaar gesloopt en door het kerkelijk centrum De Ark vervangen.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen liet in 1788 een schooltje bouwen. Gedurende de tweede helft van de 19e eeuw stond de dorpsschool bij de tol aan de Kerkstraat. Deze is in de eerste helft van de 20e eeuw gesloten en vervangen door confessionele onderwijsinstellingen. In 1945 stonden er in het dorp een Nederlands-hervormde school en een Gereformeerde school.

5.2.2. Rodenrijs

Rodenrijs is evenals Noordeinde van oorsprong een laat-Middeleeuwse veenontginning. Door de vervening is de bebouwing in de polders (onder andere deel uitmakend van de heerlijkheid Tempel) verloren gegaan. In het midden van de 19e eeuw bestond de bebouwing uit boerderijen, gesitueerd op de onvergraven veenresten, het bovenland. De Laan van Koot leidde noordwaartd naar de jonge zeekleipolder het Oudeland, waar nog steeds een uit de 17e eeuw daterende boerderij staat.
Aan beide zijden van de Rodenrijse Vaart stonden rond 1850 een vijftiental boerderijcomplexen. Tot 1900 bleef de nieuwbouw beperkt. Plaatselijk vormden zich rond de verspreid liggende boerderijen clusters bebouwing, onder andere bij de Laan van Koot. Aan de Zuidsingel, een onderweg ten noorden van de Rodenrijseweg, werden de eerste tuinderswoningen gebouwd.
Na de vestiging van de veiling en de aanleg van de spoorlijn (1908-1909) kwam het dorp tot ontwikkeling. Het werd een tuindersdorp, waar kassen en aan de tuinbouw verbonden nijverheid (de kistenfabriek van Hordijk, zie 5.1.1.) het gezicht gingen bepalen. De nieuwbouw betrof voornamelijk tuinders- en arbeiderswoningen en kassen. Uit de eerdergenoemde clusters bebouwing aan de Rodenrijseweg vormde zich een open lintbebouwing. Ten westen van het station verrees een rij middenstandswoningen. Aan de Zuidersingel werden, evenals aan de Westersingel in Berkel en de Noordersingel in Noordeinde, complexjes arbeiderswoningen gebouwd, naast vrijstaande tuinderswoningen. Verder werd een zijstraatje van de Rodenrijseweg, de Bonfut (bij de fabriek van Hordijk), bebouwd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd lange tijd op het bovenstaande stratenpatroon voortgeborduurd: er vond een aanzienlijke verdichting van de bebouwing plaats aan de Rodenrijseweg en de Zuidsingel (kassen en tuinderswoningen). In de jaren '70 en '80 is ten westen van de spoorlijn een groot bedrijfsterrein aangelegd (aan de Industrieweg), ten oosten van de lijn een tweetal nieuwbouwwijkjes, de Bloemen- en de Vogelbuurt.

5.2.3. Noordeinde

De bebouwing in Noordeinde was rond 1850 gelegen langs de Noordeindseweg en de vaart op het hoger gelegen onvergraven veen. De hoogteverschillen, veroorzaakt door de vervening, zijn nog steeds opvallend.
De (open) lintbebouwing lag voornamelijk aan de oostzijde van de weg. Ten westen van de weg ligt de wetering, waar in het midden van de 19e eeuw slechts incidenteel een woning stond.
Vanaf 1900 nam het gehucht in inwonertal toe. Er vond een verdichting van de bebouwing plaats, zonder dat deze overigens een aaneengesloten karakter kreeg. Ook ten westen van de vaart werden huizen gebouwd. Deze sluiten op de Noordeindseweg aan via bruggen. Ten zuiden van de Rooms Katholieke kerk (zie hieronder) groeide de lintbebouwing in de richting van Berkel.
Na de Eerste Wereldoorlog nam de woningbouw aan de Noordewindseweg verder toe met voornamelijk tuinders- en arbeiderswoningen. Daarnaast werd de Noordersingel, de onderweg parallel aan de Noordeindseweg, bebouwd. Het betrof hier, naast vrijstaande tuinderswoningen, enkele complexjes arbeiderswoningen, gebouwd door de Rooms Katholieke woningbouwvereniging St. Nicolaas (opgericht in 1909).

Tegenwoordig is het zuidelijk gedeelte van het voormalig Noordeinde onderdeel van de bebouwde kom van Berkel, doordat achter de lintbebouwing nieuwbouwwijken zijn verrezen. Het karakter van de Noordeindseweg is door de nieuwbouw echter nauwelijks aangetast, doordat deze wijken vanaf de weg niet zijn waar te nemen. Belangrijker is de vele nieuwbouw aan de Noordeindseweg zelf, zowel langs de weg als langs de vaart, waardoor plaatselijk de lintbebouwing een redelijk aaneengesloten geheel is gaan vormen. Het gaat hier voornamelijk om tuinderswoningen met achter de woningen kassen. Daarnaast is haaks op de Noordeindseweg een aantal polderwegen aangelegd (onder andere de Munnikenweg en de A.H. Verweyweg), waaraan eveneens moderne tuinderswoningen en kassen zijn gebouwd.

Het gehucht Noordeinde geldt als een typisch ruimtelijke uitdrukking van de verzuiling. Terwijl de voorzieningen van de kernen Berkel en Rodenrijs dikwijls van Protestantse signatuur zijn, zijn die van Noordeinde voor het merendeel Katholiek. Reeds in de 17e eeuw stond er op de plaats van het huidige gebouw een schuilkerk. In 1649 en 1731 werden nieuwe kerken gebouwd. De huidige Rooms-Katholieke kerk is in 1865-66 gebouwd. Achter de kerk was reeds in 1825 een kerkhof aangelegd, doch na de aanleg van een nieuwe begraafplaats eveneens in 1865-66 werd dit opgeruimd. In 1875-1876 werd nogmaals een nieuw kerkhof gesticht. De kerk zelf is in 1925-1926 verbouwd.
Bij de kerk werden meerdere Katholieke instellingen gehuisvest: in 1869 werd een Katholieke lagere school gesticht, waar sinds 1884 alleen les gegeven werd aan jongens. In dat jaar werden een meisjesschool, een bewaarschool en een huis voor kloosterzusters geopend, het St. Petrusgesticht. De meisjesschool werd in 1910 ingericht als bejaardentehuis. Achter het gesticht werd een nieuwe school gebouwd. Ook de jongensschool werd gesloten (1913). Het gebouw was tot na de oorlog in gebruik als ontspanningslokaal voor de jeugd. Zowel de nieuwe school (de St. Josephschool) als de meisjesschool werd in 1921 met een verdieping verhoogd. In 1923 werd het St. Petrusgesticht verder uitgebreid. In 1933 werd achter de kerk een copie van de Lourdesgrot gesticht. In 1936 werd een nieuwe

kleuterschool en een meisjesschool in gebruik genomen. Na de oorlog zijn de jongens- en meisjesschool samengegaan en is veel van het oude complex gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

5.3. Verspreide bebouwing

Aangezien een groot deel van de gemeente in 1800 of uit plassen of uit recente droogmakerijen bestond, concentreerde de bebouwing zich in die tijd op de veenresten. Dit verklaart mede de lineaire structuur van Noordeinde en Rodenrijs. Vanaf de 19e eeuw werden de boerderijen ook onder aan de dijk gebouwd, met name langs onderwegen.
Bij de tol aan de Klapwijkseweg (zie 4.1.) stonden rond 1850 enkele huizen. Daarnaast was er in de eerste helft van de 19e eeuw onder langs de Klapwijkse weg in de Westpolder een boerderij. De bebouwing bij de tol, na 1860 aangevuld met nieuwbouw aan de Meerweg, nam zodanig toe dat tijdens het Interbellum van een aparte kern werd gesproken, genoemd naar de nabijgelegen Oostmeerpolder (zie figuur 6). Hier lag het station Berkel, geopend in 1908. Na de Eerste Wereldoorlog nam de bebouwing aan de Meerweg licht toe, zonder dat echter van duidelijke verdichting gesproken kan worden. Langs de Klapwijkseweg, met name aan de noordzijde, lagen veel tuinbouwpercelen. Aan beide zijden werden na 1910 enkele tuinderswoningen gebouwd. Aan de zuidzijde, waar de bebouwing gedeeltelijk onder aan de dijk werd gesitueerd (open lintbebouwing), ontstond na de Tweede Wereldoorlog een onderweg, eveneens Klapwijkse- of Leeweg genoemd. De bebouwing bij het kruispunt met de Rodenrijseweg breidde zodanig uit in de richting van Berkel. dat ze in feite bij de bebouwde kom van Berkel kwam.

Elders binnen de gemeente verrezen aan de in de tweede helft van de 19e eeuw aangelegde wegen, enkele boerderijen. Voorbeelden uit die tijd zijn de Frederikshoeve aan de Strikkade en Hoeve Cornelia aan de Kleihoogt. Aan laatstgenoemde weg werd in de eerste helft van de 20e eeuw een tweetal boerderijen gebouwd. In het uiterste westen van de gemeente, aan de Molenweg, zijstraat van de Rodenrijseweg, verrezen eveneens in dit tijdvak enkele woningen.

Na de Tweede Wereldoorlog, toen de tuinbouw zich uitbreidde de polder in, werden deze terreinen door reeds voor de oorlog aangelegde polderwegen ontsloten. Aan onder meer de Middelweg en de Pastoor Verburghweg werden moderne tuindersbedrijven gevestigd. Ook langs de hier reeds genoemde wegen, de Klapwijkseweg, de Meerweg en de Kleihoogt bouwden tuinders nieuwe vrijstaande woningen (zie ook 5.2.3.).

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provinciën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer elektriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereniging van directeuren van elektriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de elektriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Bodemkaart van Nederland (1972).
Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 37 Oost Rotterdam. Wageningen.

- Switzar, A.C. (1973).
Berkel en Rodenrijs in oude ansichten. Zaltbommel.

- Dolk, Th. F.J.A. (1939).
Geschiedenis van het hoogheemraadschap Delfland. 's-Gravenhage.

- Eldering, S.C. (1958).
"De geschiedenis der Berkelse molens." In: Zuid-Holland. Tweemaandelijks orgaan van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland onder de zinspreuk "Vigilate Deo Confidentes", 4e jg., p. 10-31.

- Gereformeerd Sociologisch Instituut e.a. (red, 1957).
Een sociaal en economisch onderzoek van de gemeente Berkel en Rodenrijs. Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Utrecht.

- Haasteren, A.J. van en H.F. Wessels (1949).
Sociografie van Berkel en Rodenrijs. Rapport, samengesteld in opdracht van de Stichting Maatschappelijk werk ten plattelande. 's-Gravenhage.

- Niet verouderd, wel veranderd (1963).
Berkel en Rodenrijs. Uitgegeven door het gemeentebestuur van Berkel en Rodenrijs ter gelegenheid van het 1000-jarig bestaan.

- Sonneveld, W. (1977-1978).
Fragmenten uit de historie van Berkel en Rodenrijs. 2 delen. 2e druk. Berkel en Rodenrijs.

- Van Regthuys tot Raadhuis en ook nog wat anders (1976). Berkel en Rodenrijs.

- Velthuyse Pr, J.I.J.M. (1948).
Katholiek Berkel en Rodenrijs in de loop der eeuwen. Rotterdam.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- I. Tirion (2e helft 18e eeuw)
  Nieuwe kaart van Delftland na de laatste meeting int licht gebracht.

- Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000.
  bladnr. 37 Rotterdam (verkenning 1850-1851, druk 1857).

- Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869), door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

- Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000
  bladnr. 460 Zoetermeer (1874, 1888, 1911).
  bladnr. 480 Schipluiden (1877, 1899, 1912).
  bladnr, 481 Hillegersberg (1874, 1889, 1908).

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000
  bladnr. 37E Delft (uitgave 1940).
  bladnr. 37E Delft (uitgave 1990).
  bladnr. 37F Hillegersberg (uitgave 1939).
  bladnr. 37F Bleiswijk (uitgave 1990).

- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:50.000.
  bladnr. 37 Oost Rotterdam (uitgave 1939).
  bladnr. 37 Oost Rotterdam (uitgave 1949).
  bladnr. 37 Oost Rotterdam (uitgave 1981).

- Foto-atlas van Zuid-Holland (1990). Den Ilp/Emmen.

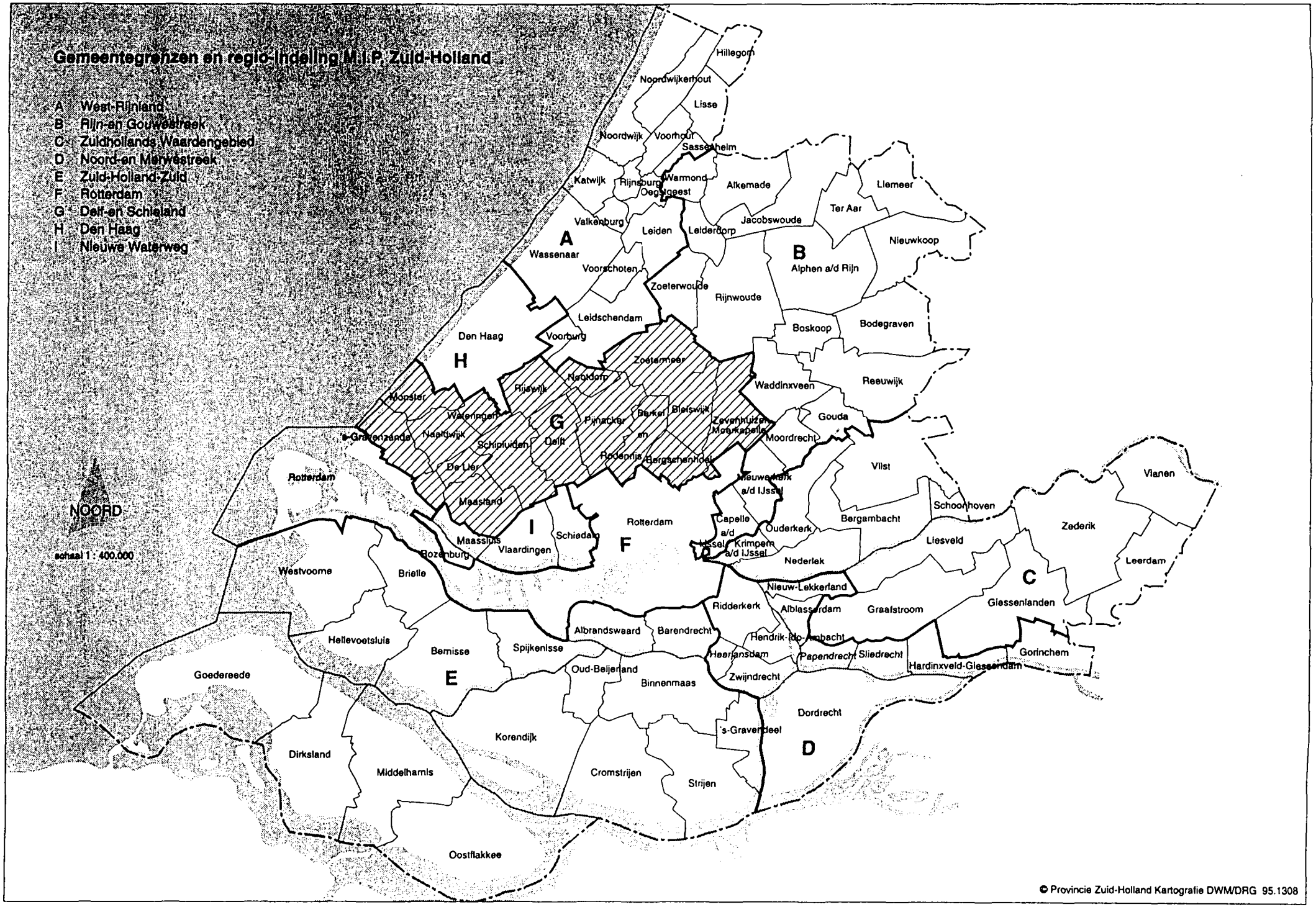
Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland
A West-Rijnland
B Rijn- en Gouwestreek
C Zuidhollands Waardengebied
D Noord- en Merwestreek
E Zuid-Holland-Zuid
F Rotterdam
G Delf- en Schieland
H Den Haag
I Nieuwe Waterweg
NOORD
schaal 1 : 400.000
Hillegom
Noordwijkerhout
Lisse
Noordwijk
Voorhout
Sassenheim
Katwijk
Rijnsburg
Warmond
Oegstgeest
Alkemade
Leiden
Leiderdorp
Jacobswoude
Ter Aar
Llemeer
Nieuwkoop
Alphen a/d Rijn
Wassenaar
Voorschoten
Zoeterwoude
Rijnwoude
Leidschendam
Voorburg
Den Haag
Boskoop
Bodegraven
Zoetermeer
Rijswijk
Nieuwerkerk
Waddinxveen
Reeuwijk
Monster
Wateringen
Pijnacker
Berkel
Bleiswijk
Zevenhuizen
Moerkapelle
Gouda
's-Gravenzande
Naaldwijk
Schipluiden
Delft
en
Rodenrijs
Bergschenhoek
Moordrecht
Vlist
Rotterdam
De Lier
Maasland
Nieuwerkerk
a/d IJssel
Schoonhoven
Vianen
Capelle
a/d
IJssel
Ouderkerk
a/d IJssel
Krimpen
a/d IJssel
Bergambacht
Zederik
Maassluis
Vlaardingen
Schiedam
Rotterdam
Liesveld
Rozenburg
Nederlek
Leerdam
Westvoorne
Brielle
Nieuw-Lekkerland
Ridderkerk
Alblasserdam
Graafstroom
Giessenlanden
Albrandswaard
Barendrecht
Hendrik-Ido-Ambacht
Hellevoetsluis
Bernisse
Spijkenisse
Heerjansdam
Papendrecht
Sliedrecht
Gorinchem
Hardinxveld-Giessendam
Goedereede
Oud-Beijerland
Binnenmaas
Zwijndrecht
Dordrecht
's-Gravendeel
Korendijk
Dirksland
Middelharnis
Cromstrijen
Strijen
Oostflakkee
© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

Figuur 1

Gemeente Berkel en Rodenrijs

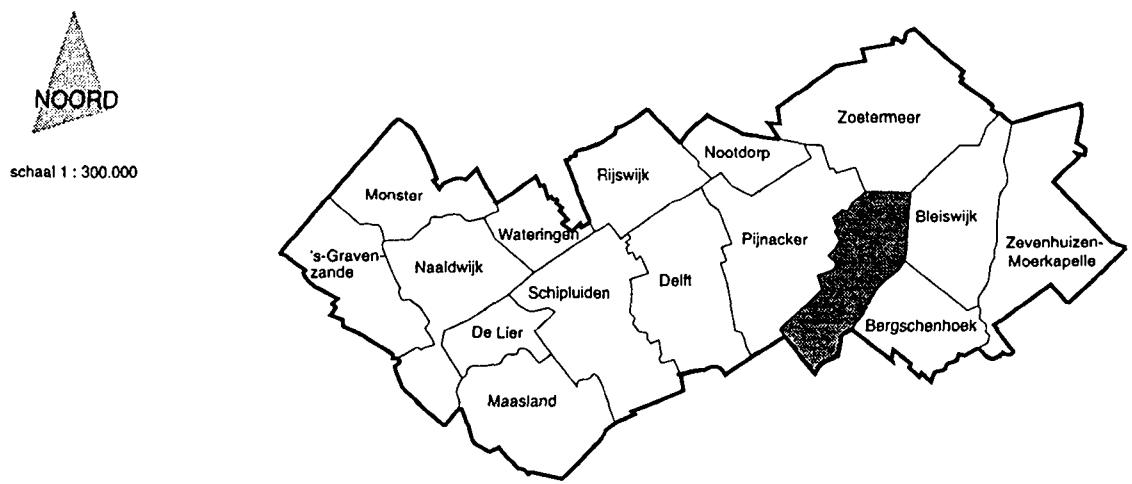

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

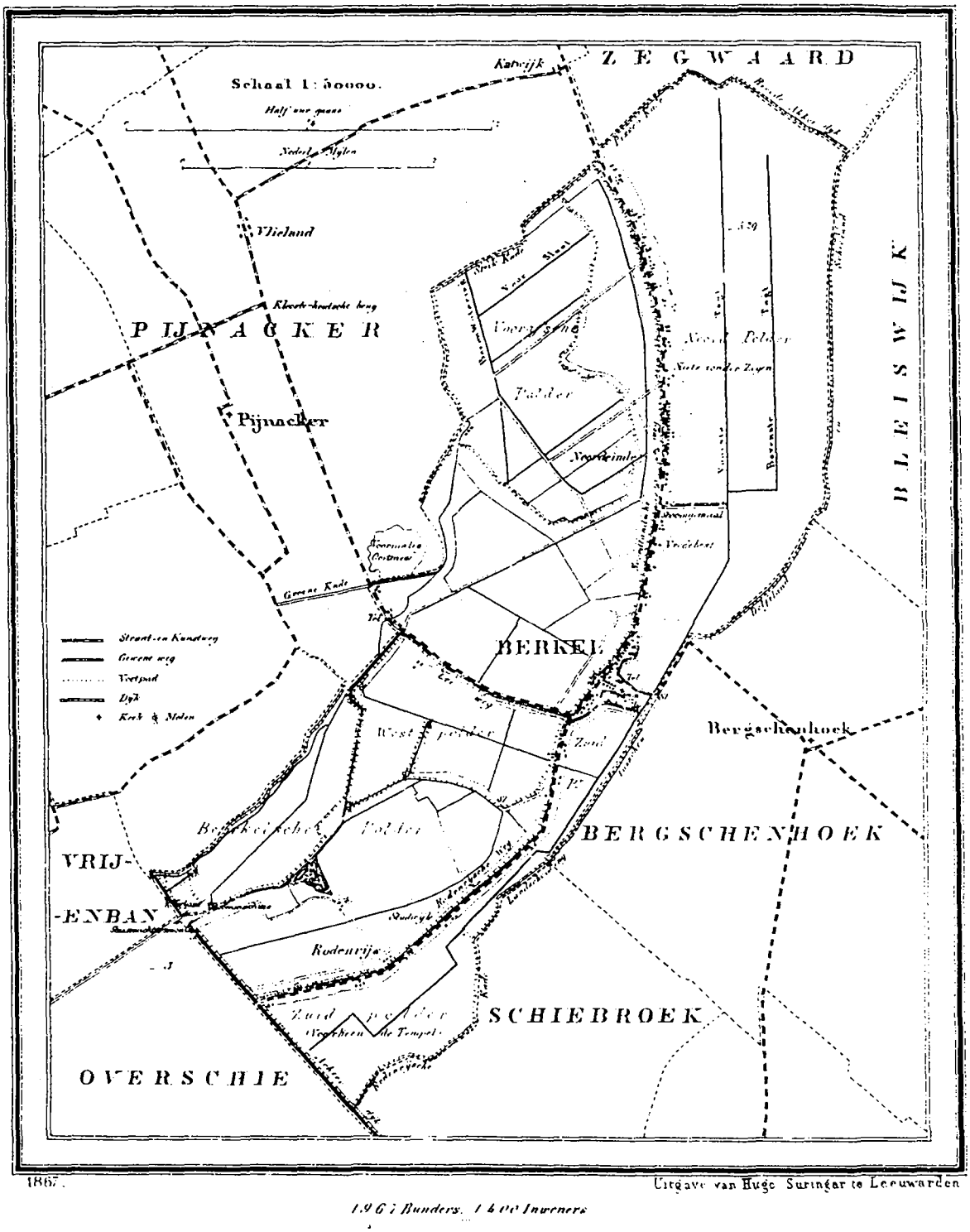

1961 Bunders. 1400 Inwoners.

Figuur 2. Berkel en Rodenrijs anno 1867. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

Figuur 3. Berkel en Rodenrijs circa 1850. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 37 (1857).

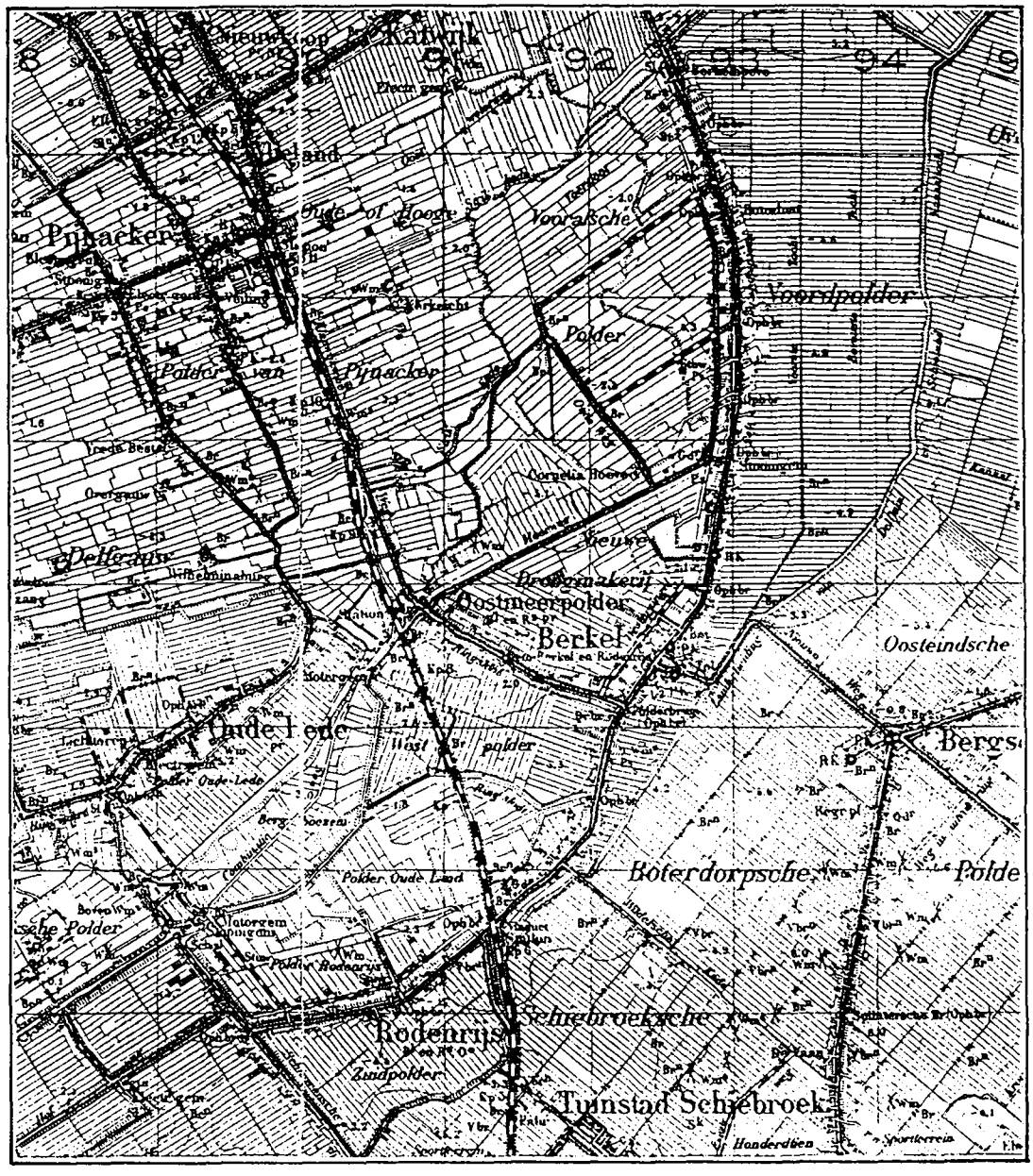

Figuur 4. Berkel en Rodenrijs circa 1945. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 37 Oost (1949).

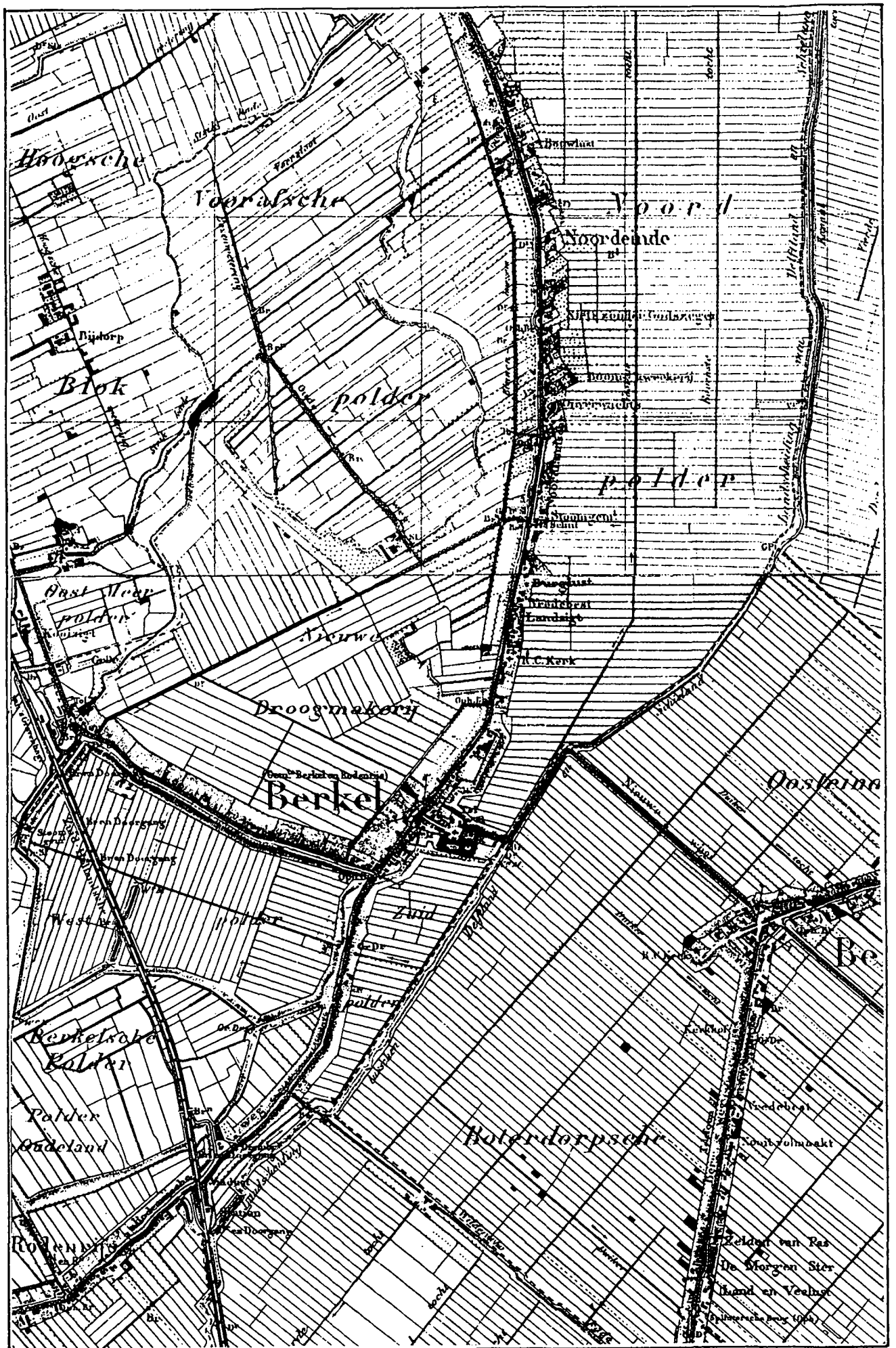

Figuur 5. Berkel en Rodenrijs circa 1900. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 460 (1914) en 481 (1918).

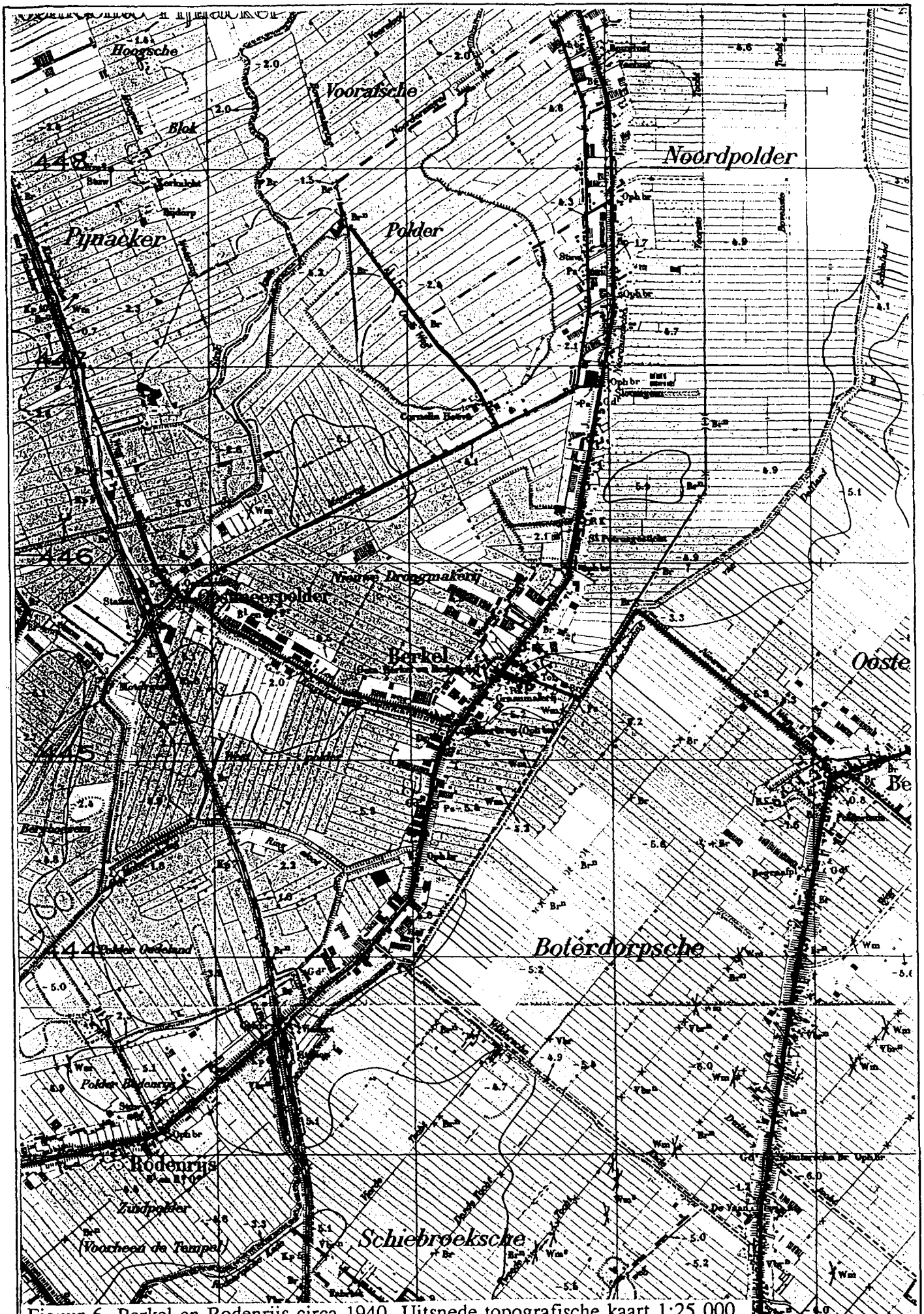

Figuur 6. Berkel en Rodenrijs circa 1940. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 37 F (1939).

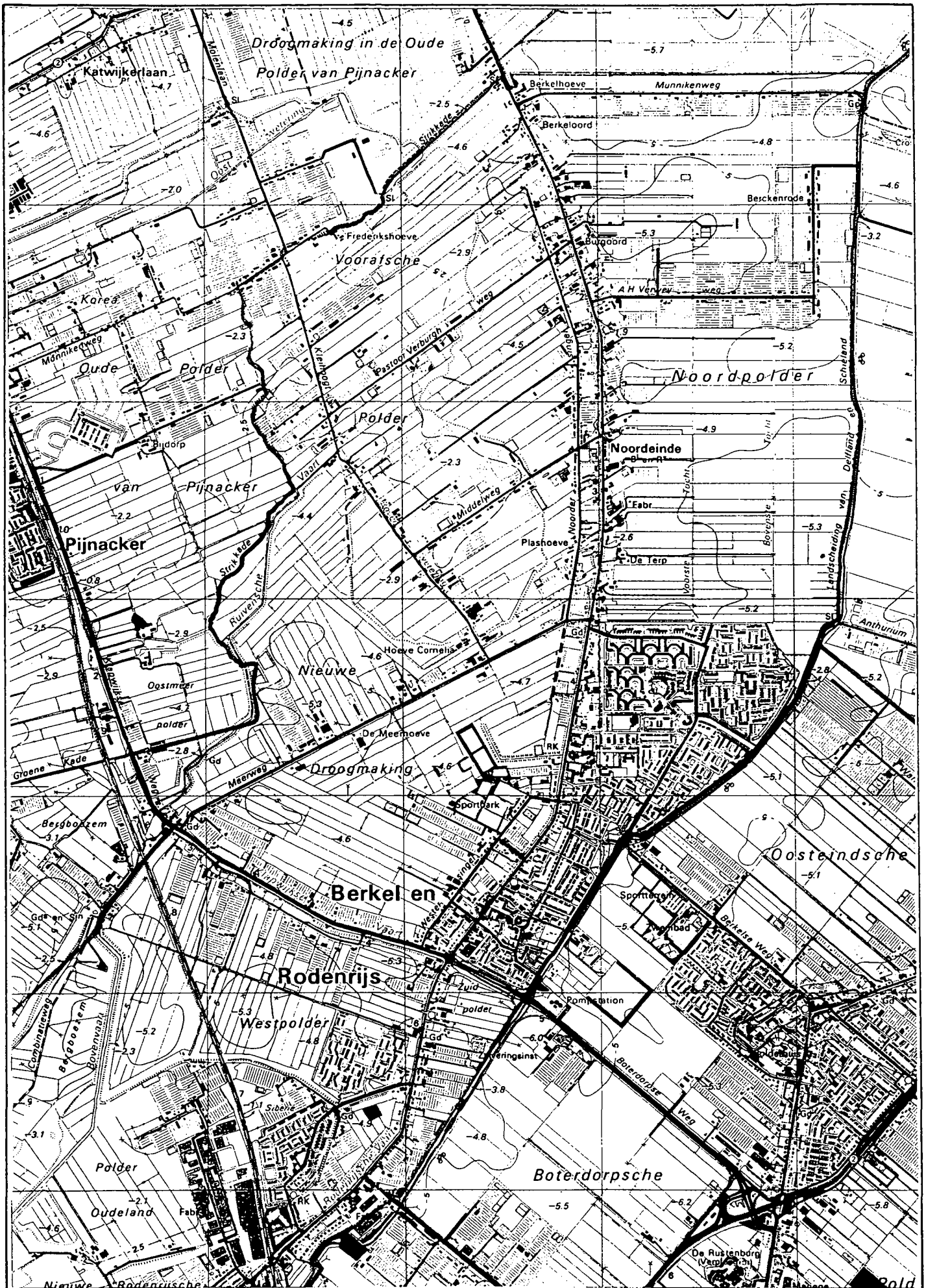

Figuur 7. Berkel en Rodenrijs circa 1990. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 37 F (1990).

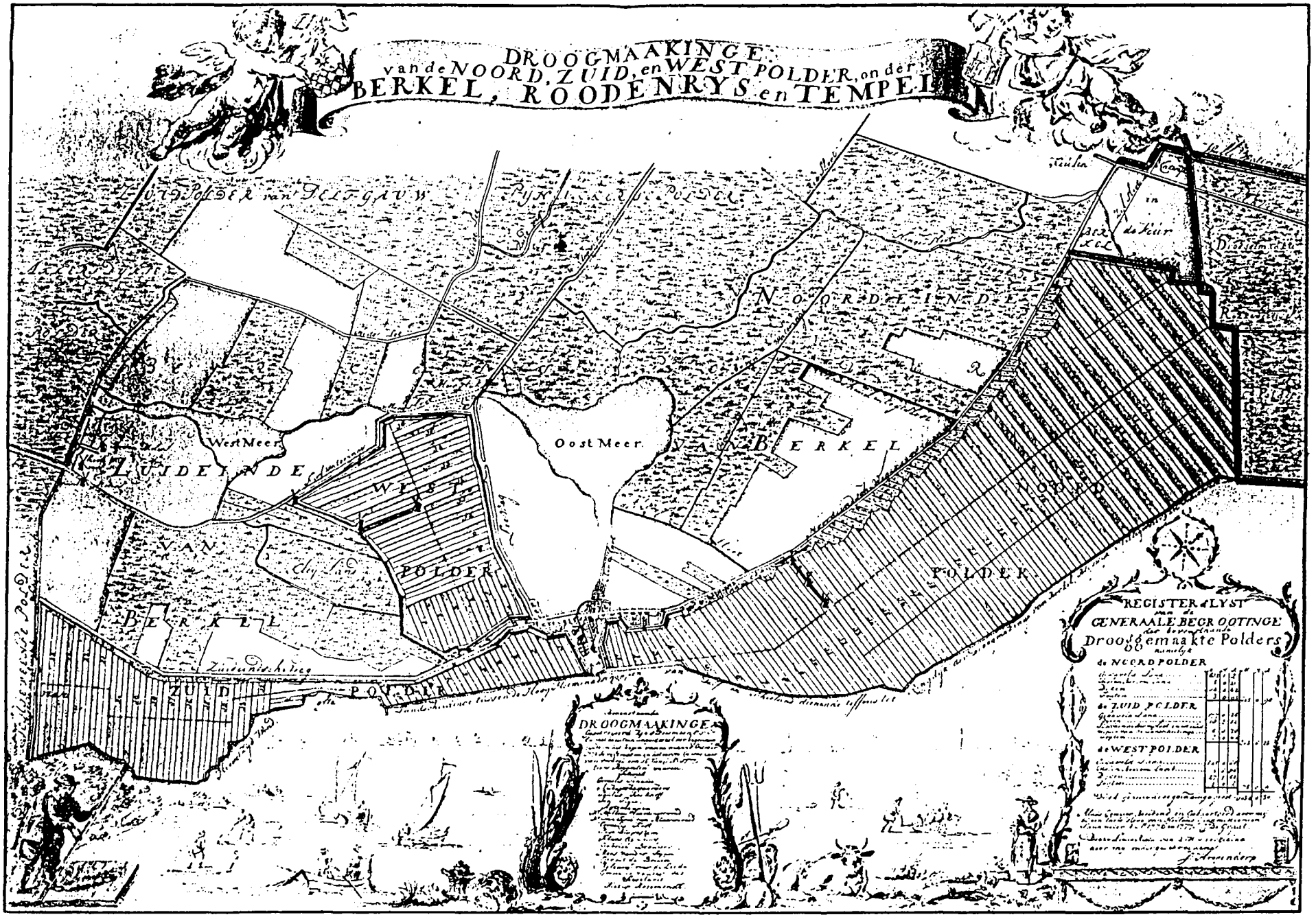

Figuur 10. De droogmaking van de Polder Berkel 1774-1777.

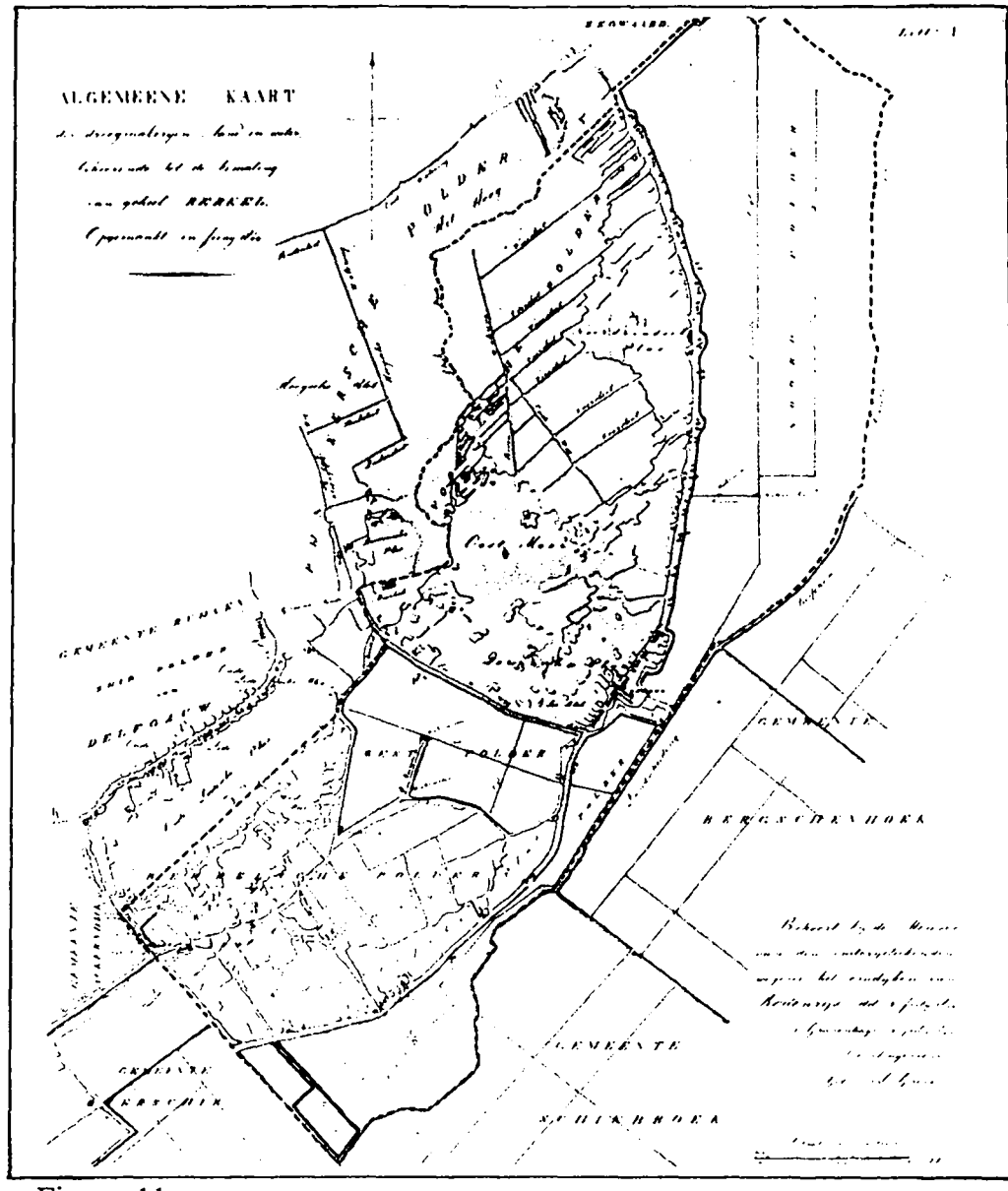

Figuur 11. *Ondanks de grote droogmaking van 1774--1776 had Berkel en Rodenrijs in 1843 nog 550 ha. water. Op deze kaart is het in 1845 en 1854 drooggemalen watergebied duidelijk te zien*

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK GEMEENTE BERKEL EN RODENRIJS

Inleiding

De huidige gemeente Berkel en Rodenrijs is in 1855 ontstaan door samenvoeging van deze toenmalige gemeenten met Tempel. Berkel en Rodenrijs zijn veenontginningsdorpen, ontstaan vanaf de 12de eeuw langs noord-zuidlopende as met een lichte kromming (Noordeindseweg-Herenstraat-Rodenrijseweg), die een verbinding vormt tussen Zoetermeer en Rotterdam. Evenwijdig eraan ligt een als vaarsloot in gebruik zijnde wetering, die grotendeels voor, maar een enkele keer ook achter de erven loopt (o.a. ten westen van de Herenstraat). De voor 1945 daterende lintbebouwing bestaat uit enkele boerderijen en tuinders- en arbeiderswoningen.
Ten westen van de hoofdas loopt (zij het met enige onderbrekingen) een benedenweg achter de boerderijen en tuinderijen, waar temidden van verschillende kassencomplexen vooral kleinschalige arbeiders- en tuinderswoningen uit het begin van de 20ste eeuw staan. Deze komt ook voor langs de naar Pijnacker leidende Klapwijkseweg, die de hoofdas kruist.
Berkel is het meest noordelijk gelegen voorbeeld in Zuid-Holland
van een voor de Zuid- Hollandse en Zeeuwse eilanden karakteristieke "voorstraat-kerkringdorp". Echter door na-oorlogse saneringen is veel van het oorspronkelijke karakter en de structuur verloren gegaan. Dit geldt zowel voor de dijkbebouwing aan de Herenstraat als voor de haaks op deze ontginningsas gelegen Kerkstraat. De als achterstraat functionerende Nieuwstraat heeft nog enkele, meest sterk verbouwde 19de en vroeg 20ste eeuws kleine panden. De door een kerkring omgeven dorpskerk (1732) is wel gehandhaafd.
Rodenrijs laat zich herkennen door langgerekte lintbebouwing langs de Rodenrijseweg, die zich voornamelijk ten oosten van de wetering uitstrekt. Tempel is een klein buurtschap geweest in het zuid-westen van de gemeente, maar als zodanig niet meer herkenbaar. Een lichte bebouwingsconcentratie langs de Noordeindseweg staat bekend als het buurtschap Noordeinde, maar de naam heeft tegenwoordig in feite betrekking op de nabijgelegen nieuwbouwwijken.
Veel van de oorspronkelijke bebouwing in de gemeente is gesloopt of verbouwd. De nog resterende vrij gave bebouwing uit 1800-1945 wordt hieronder typologisch besproken.

Dorpsbebouwing en woningbouw

Behalve in bovengenoemde dorpscentra staat er nog woningbouw van voor 1945 langs de Noordeindseweg, de Rodenrijseweg en de onderwegen zoals de Wester- en Noordersingel. Het meeste hiervan dateert uit het eind van de 19de en met name uit de eerste helft van de 20ste eeuw.
Eén van de weinige vrij gave vroeg 19de-eeuwse woonhuizen is het uit 1811 daterende dubbele woonhuisje Noordeindseweg 314. Het éénlaagse pand onder een rieten afgewolfd zadeldak is echter witgesausd en voorzien van quasi authentieke schuiframen met roedenverdeling. Het meest monumentale herenhuis uit het derde kwart van de 19de eeuw staat aan de Noordeindseweg 53, temidden van een fraai aangelegde tuin met oude loofbomen. Het karakteristieke in Eclectische stijl opgetrokken herenhuis, een tweelaagse bouwmassa onder schilddak, heeft als voorgevel een vijf venstereenheden brede lijstgevel met gepleisterde hoekpilasters en middenrisaliet. De entree in de middenrisaliet wordt door

gecannelleerde pilasters geflankeerd, terwijl het licht getoogde schuifraam er boven een kuifstuk heeft.
De uit 1862 daterende vm. dokterswoning aan de Noordeindseweg 28 heeft ook nog een vrij gave bouwmassa. De vijf venstereenheden brede lijstgevel had oorspronkelijk schoon metselwerk, maar is nu voorzien van witgeschilderd pleisterwerk. De middenpartij wordt geaccentueerd doordat de entree een deuromlijsting heeft
met een door consoles gedragen hoofdgestel en het venster er boven een hoofdgestel zonder consoles.
Uit het eind van de 19de en begin van de 20ste eeuw zijn nog diverse redelijk gave tuinders- en arbeidershuisjes bewaard gebleven, die bestaan uit een éénlaags bouwmassa onder zadel- of mansardedak. Bij enkele, zoals Noordeindseweg 38, zijn aan de Neo-Renaissance verwante stijlelementen toegepast. De uit grauwe baksteen opgetrokken voorgevel van dit pand (ca. 1900) heeft gepleisterde spekbanden en sierblokjes in de segmentbogen.
Bij verschillende andere, die zijn opgetrokken uit gele ijsselsteen, zorgen de rode baksteen strekken boven de deuren en vensters voor enig contrast. Een voorbeeld hiervan is Westersingel 21-23, een gespiegeld dubbel woonhuis met een kelder over de volle breedte en een zadeldak met de nokrichting evenwijdig aan de weg. Eenzelfde materiaaltoepassing kent Rodenrijseweg 441-443. Het is dieper en breder en wordt gedekt door een afgeplat schilddak. Het enkele woonhuis Noordeindseweg 75 en het dubbele Noordersingel 43-45 dateren uit ca. 1910. Ze zijn opgetrokken uit grauwe baksteen en worden gedekt door een mansardedak met gesmoorde kruispannen. Iets jonger (ca. 1920) en gedekt door een zadeldak is de tuinderswoning Rodenrijseweg 38.
Soms komt het ook voor dat de nokrichting haaks op de weg staat. Dit geldt bijvoorbeeld voor het arbeidershuisje Rodenrijseweg 253 (ca. 1915), dat een puntvormige voorgevel heeft, verlevendigd met haanhout en makelaar. Eveneens vermeldenswaard is dat het pand is opgetrokken uit grijze kalkzandsteen. Herenstraat 9 (ca. 1910) heeft als voorgevel een uit grauwe baksteen opgetrokken langsgevel met afgeschuinde zijkanten, waarbij onder de daklijst een getrapt houten beschot is bevestigd. De entreedeur heeft Jugendstil-smeedwerk. Westersingel 96 (ca. 1915) heeft als voorgevel een geknikte puntgevel, opgetrokken uit grauwe baksteen, waarbij de deur- en vensteropeningen gedekt worden door kunststenen lateien. De boven- en zijlichten hebben nog hun originele horizontale roedenverdeling. Karakteristiek is ook de erker met afgeschuinde zijkanten, waarboven zich de decoratief opengewerkte borstwering van het balkon bevindt.
Slechts enkele iets forsere woonhuizen uit de eerste decennia van de 20ste eeuw hebben een meer samengestelde bouwmassa.
Opvallend in dit verband is "La Mariale", Noordeindseweg 61, waarvan de bouwmassa wordt gedekt door haaks op elkaar geplaatste zadeldaken. Aan straatzijde is tussen de uitspringende puntgevel en de terugliggende langsgevel een torenachtig bouwlichaam geplaatst met entree. Het pand dateert uit ca. 1910 en heeft de voor die periode karakteristieke combinatie van Jugendstil-stilering in de windveren en imitatievakwerk in de geveltop. Noordeindseweg 52 (ca. 1915) is veel soberder, maar heeft een vergelijkbare opzet met haaks op elkaar geplaatste bouwmassa's. De uitspringende puntgevel heeft een erker met afgeschuinde zijkanten en een houten balkon erboven. In de tuin staat een drietal monumentale rode beukebomen.
Aan weerszijden van de Vogelaarsstraat staan verbouwde geschakelde arbeiderswoningen uit de jaren '20. Langs de Bonfut resteren nog enkele voor werknemers van de kistenfabriek Hordijk gebouwde woningen met mansardedak (ca. 1922). De niet meer geheel gave

vrijstaande en geschakelde middenstandswoningen langs de Rodenrijse weg dateren uit de jaren '20 en '30.

Planmatig bebouwing

Vòòr 1945 is er binnen de gemeente geen sprake geweest van duidelijk planmatige uitbreidingen. Wel staan er vooral langs de onderwegen verschillende, meest verbouwde geschakelde éénlaags rijtjeswoningen, gedekt door één zadel- of mansardedak.
Deze waren voornamelijk bestemd voor de in de tuinbouw werkzame arbeiders. Eén van de kleine meer gave complexen is Noordersingel 87-107, in 1921 gebouwd door de R.K. Woningbouwvereniging St. Jozef XII. De twee gespiegelde geschakelde rijtjeswoningen worden gedekt door een mansardedak en worden van elkaar gescheiden door één dwarsgeplaatste woning.

Overige bebouwing

Eén van de weinige in het centrum van Berkel geïnventariseerde objecten is een klein vroeg 20ste eeuws pakhuisje, Nieuwstraat 5 (ca. 1905). De voorgevel is een uit grauwe baksteen opgetrokken geknikte puntgevel,waar in de rond- en segmentbogen gele baksteen is verwerkt. Vergelijkbaar hiermee, maar nog iets rijker versierd met gele baksteen, is Noordeindseweg 30. De voorgevel is hier een tuitgvel met hoekpilasters, die een klimmend rondboogfries dragen. Vrij zeldzaam is de ernaast gelegen houten schuur uit ca. 1900 (mogelijk een vm. smederij), die wordt gedekt door een mansardedak. Zowel de schuifdeur als de hijsbalk is opgeklampt.
Eveneens een niet veelvoorkomend object is de onder aan de Westersingel 102-104 gelegen timmermanswerkplaats met bijbehorende woning, die zijn opgetrokken uit gepotdekselde delen. De rechthoekige bouwmassa wordt gedekt door één zadeldak.

Bijzondere bebouwing

Van het R.K. Kerkcomplex aan de Noordeindseweg is zowel de school als de curieuze imitatie van de grot van Lourdes verdwenen. Het St. Petrusgesticht is vervangen door nieuwbouw. Als beeldbepalend element langs de weg resteert de pseudobasiliek met uitgebouwde fronttoren, die in 1865-'68 door de architect G.A. Vogelpoel in Neo-gotische stijl is opgetrokken. De verbouwing in de periode 1920-'26 onder leiding van H. van Beers heeft geleid tot een sterke versobering van de Neo-Gotische details en een verbreding van de zijbeuken. De naastgelegen pastorie, Noordeindseweg 102, dateert uit het derde kwart van de 19de eeuw. De tweelaagse, door een flauw hellend mansardedak gedekte bouwmassa, heeft als voorgevel een lijstgevel met boven de daklijst uitstekende gepleisterde hoekpilasters. De entree bevindt zich in de middenrisaliet, die wordt geaccentueerd door een gemetselde dakkapel, die de gootlijst doorbreekt. Zowel venster- als deuropeningen hebben tudorbogen als ontlastingsbogen. Het smeedijzeren toegangshek van de begraafplaats (XIXc) heeft decoratief opgewerkte wangen met een sikkel en schop als doodsymbolen. Erboven is respectielijk links en rechts de tekst "GODS" "AKKER" uitgespaard.

Het uit 1930 daterende vm. gemeentehuis aan de Kerksingel heeft een massief, door het dakschild stekend, torenachtig bouwlichaam. Het pand is verbouwd tot bibliotheek en o.a. witgesausd.

Wat betreft het straatmeubilair is de waterpomp (XIXc) aan de Kerksingel, die er sinds 1903 op deze plaats staat, vermeldenswaard. Het heeft een achthoekig huis, waarbij elke zijde voorzien is van een opliggend veld met afgeronde uiteinden.

Boerderijen

Buiten de bebouwde kom, o.a. in de Polder Oudeland, De Voorafsche polder en de Noordpolder, is op bescheiden schaal het agrarische karakter nog enigszins bewaard gebleven.
De meeste landschappelijk waarde heeft de hoger in het landschap gelegen 17de eeuwse boerderij aan de Laan van Koot. Andere voorbeelden zijn de verbouwde 19de eeuwse boerderij "Corneliahoeve", gelegen aan het toepasselijke "Kleinhoogt" en de "Frederikshoeve, die grotendeels tussen de kassen ligt ingeklemd.
Voor het overige liggen de boerderijen vooral langs de noord-zuidlopende ontginningsas. Ze hebben een oriëntatie evenwijdig aan de richting van de strokenverkaveling, die iets schuin ligt op de ontginningsas. Ze zijn pal langs of nabij de weg gelegen, waarbij de kopgevel van het woongedeelte meestal ook iets schuin op de weg staat. De meeste boerderijen dateren van na 1855, toen het overgrote deel van de veenplassen was drooggelegd.

Eén van de weinige boerderijen met een L-vormige plattegrond, een boerderijtype dat vanaf de 16de eeuw reeds voorkomt, is Rodenrijseweg 54 (XIXc). Het is tevens één van de waardevolste complexen, omdat er ook veel van de oorspronkelijke erfbeplanting- en bebouwing bewaard is gebleven. Het uit gele ijsselsteen opgetrokken woongedeelte, dat gedekt is door een afgeplat schilddak heeft aan de noordzijde de onderkelderde opkamer. Het stalgedeelte in het verlengde van het voorhuis heeft een lagere nokhoogte, waarbij, karakteristiek voor deze streek, het zolderluik de gootlijst doorbreekt. Op het erf staan tevens enkele bijgebouwen, waaronder een wagenschuur. Specifiek zijn ook de leilinden voor de voorgevel en de klapbrug over de vaarsloot. Enkele boerderijen hebben nog een houten wagenschuur (Noordeindseweg 164, 428) op het erf of een grote rode beuk voor het huis of lindebomen langs de oprijlaan (resp. nrs. 164, 205).
Slechts éénmaal is een houten hooiberging met een rieten dak aangetroffen (Rodenrijseweg 581). Wel zijn er nog enkele betonnen vierroeiers.

Het meest gangbaar in deze streek is de langhuisboerderij, waarbij woon- en stalgedeelte in elkaars verlengde liggen. Het stalgedeelte heeft veelal een lagere nokhoogte.
In een landschappelijk open gebied ligt met een oprijlaan Klapwijkseweg 33, daterend uit ca. 1875. Woon- en stalgedeelte van het uit gele ijsselsteen opgetrokken pand worden gedekt door een afgewolfd zadeldak. De voorgevel is een symmetrisch ingedeelde afgeknotte topgevel met in het midden de entree en er boven een venster met keperboog. De onderkelderde opkamer bevindt zich aan de westzijde. Karakteristieke elementen op het erf zijn het toegangshek met de gietijzeren hekpijlers, de betonen vierroeier en een kleine schuur van grauwe baksteen.
Bij de uit 1887 daterende boerderij Noordeindseweg 93 heeft het stalgedeelte een lagere nokhoogte dan het woonhuis. De uit rode baksteen opgetrokken symmetrisch ingedeelde puntgevel heeft een engelenraam in de top, welke bestaat uit drie rondboogramen, waarvan de middelste breder en hoger is. Vanwege de ondraagkrachtige bodem van het gebied en

om ongelijkmatige zakking te voorkomen bevindt de kelder zich over de volle breedte van het woongedeelte. Eenzelfde constructie is toegepast bij Noordeindseweg 164 (ca. 1915). Bij Rodenrijseweg 509 (ca. 1890) is de symmetrie doorbroken doordat de entree in de puntgevel links van het midden is geplaatst. Het engelenraam in de geveltop, verlevendigd met een haanhout en makelaar met decoratief krulwerk, bevindt zich daarentegen wel in de middenas.
Een karakteristieke en vrij gave langhuisboerdij uit het begin van de 20ste eeuw is Noordeindseweg 59 (ged. 1903). Het entreeportiek in de middenrisaliet wordt geflankeerd door pilasters. De linker zijgevel heeft een erker. De wagenschuur bij twee inrijdeuren in de kopgevel dateert uit dezelfde periode. Vergelijkbaar hiermee is de keuterboerderij aan de Molenweg 75 (ged. 1913), een vrij laat voorbeeld waar als decoratie gele bakstenen spekbanden in de gevel en sierblokjes in de segmentbogen zijn verwerkt. Gangbaar voor deze periode zijn de spekbanden die dikwijls in groen geglazuurde baksteen zijn uitgevoerd, zoals bij Noordeindseweg 428 (ged. 1915) het geval is.

Vrij gave voorbeelden van de voor de 19de eeuw karakteristieke boerderijen op T-vormige plattegrond zijn minder talrijk. Een van de meest opvallende is met een in Eclectische stijl opgetrokken woongedeelte uit 1871 gelegen aan de Laan van Koot 1. De lange zijde van het stalgedeelte staat langs de Rodenrijse vaart. Doordat de kelder over de volle breedte loopt, heeft de entree aan de westzijde een trap. Zowel de kop- als langsgevels hebben boven de gepleisterde plint geblokte hoekpilasters. Bij de als voorgevel fungerende langsgevel heeft de met een puntgevel verhoogde middenrisaliet hetzelfde motief. Onder de daklijst is een gepleisterd rondboogfries. Van enkele van de getoogde vensteropeningen hebben de geprofileerde omlijstingen een kuifstuk. Bij het uit dezelfde periode daterende Noordeindseweg 107 is het woongedeelte gepleisterd, waarbij de voorgevel is voorzien van schijnvoegen. De borstwering van de relatief hoge zolderverdieping heeft segmentbogige spaarvelden. Deze naar de straat gerichte lijstgevel heeft de entree in het midden. Tenslotte is Rodenrijseweg 575 (XIXd) opgetrokken uit gele ijsselsteen. Het dwarsgeplaatste woongedeelte heeft aan de noordzijde de kelder. In het haaks hierop gelegen stalgedeelte bevindt de entree zich ter plaatse van de werkkeuken. De langs de straat gelegen schuur is opgetrokken uit herbruikt materiaal.
Noordeindseweg 268 (XIXd) is enigszins verwant aan de T-vorm. Het gaat hier om een relatief breed woongedeelte dat wordt gedekt door een afgeplat schilddak. De voorgevel is een symmetrisch ingedeelde lijstgevel met hoekpilasters en een entree in de middenrisaliet. Het fries is verlevendigd met geel siermetselwerk.

Objecten van bedrijf en techniek

In de zuid-west hoek van de gemeente ligt een landschappelijk waardevol gebied met enkele waterstaatkundige waardevolle objecten. Het meest in het oog springend is de aan de Bovenmolenweg gelegen molen "De Valk" (1772), waarbij nog een 19de eeuwse molenaarswoning staat. De functie van deze molen is in 1914 door het aan de Zwetkade gelegen stoomgemaal overgenomen. De stoominrichting is in 1930 vervangen door een dieselmotor.
De eenvoudige rechthoekige bouwmassa heeft aan de boezemzijde een uitgebouwd gedeelte. Vlakbij het gemaal ligt de uit 1862 daterende Zwethsluis, die in het najaar van 1992 vrijwel geheel is vernieuwd. Deze waterkering tussen Delf- en Schieland heeft nu een recreatieve functie in de watersport.

De vaart langs de noord-zuid gerichte ontginningsas had vanaf het begin van de 20ste eeuw behalve voor de boeren ook voor tuinders een belangrijke vervoersfunctie. Aan deze periode herinneren nog enkele klapbruggen langs de Noordeindse- en Rodenrijseweg. Het meest markant is die welke bij de Rodenrijseweg hoort. Deze klapbrug heeft staanders en liggers van stalen I-profielen en een luidklokje op de hamei.

De meeste vroeg 20ste eeuwse kassencomplexen zijn inmiddels vernieuwd. Wel zijn enkele ketelhuizen met de bijbehorende rode bakstenen schoorstenen bewaard gebleven, zoals aan de Klapwijkseweg en de Zuidersingel. Verder herinnert het veilinggebouw voor bloemen (1929), dat nu als loods in gebruik is (Rodenrijseweg 365) aan de vroeg 20ste eeuwse tuinbouwontwikkelingen. Het lag, evenals de ertegenover gelegen, maar inmiddels verdwenen groenteveiling, nabij het water. Doorslaggevend bij de keuze van de lokatie ervan is de aanleg van de Hofpleinspoorlijn geweest die in 1908 tot stand kwam.
Zowel Berkel als Rodenrijs heeft een stationsgebouw gekend. Alleen die in laatstgenoemde dorp is bewaard gebleven (Stationsweg 2) en functioneert nog als zodanig. Het is van hetzelfde type als het station in Pijnacker. De witgeschilderde gepleisterde hoofdmassa, bestaande uit een loketgedeelte, een wachtruimte en een dienstwoning, wordt gedekt door een zadeldak. Beide langsgevels hebben een uitspringend gedeelte met topgevel en een in de gevel terugspringend deel. In de wachtruimte bevindt zich de oorspronkelijke schouw van witte en lichtbruin geglazuurde baksteen.

De opkomst van de elektriciteitsvoorziening aan het eind van de jaren '20 en in de jaren '30 blijkt uit de verschillende transformatorhuisjes uit deze periode, die nog staan langs verschillende doorgaande wegen, zoals langs de Noordeindse- en Rodenrijseweg. Het zijn kleine rechthoekige gebouwtjes, meestal gedekt door een zadeldak.

Op de plaats van de Korenmolen en het pakhuis van de familie Treurniet aan de Herenstraat staat nu het pakhuis van de Meelfabriek "De Hoop", welke voor de bereiding van mengvoeders wordt gebruikt. Deze robuuste rechthoekige vierlaags bouwmassa is in 1934 gebouwd.

Na-oorlogse uitbreidingen

Behalve een verdere verdichting van de bestaande lintbebouwing is in Berkel kort na 1945 ten noord-oosten van het centrum de eerste meer grootschalige woningbouw tot stand gekomen. Deze heeft zich inmiddels in noordelijke richting uitgebreid en tot de gemeentegrens met Bergschenhoek. De nieuwbouwwijken van Rodenrijs concentreren zich in de Westpolder.